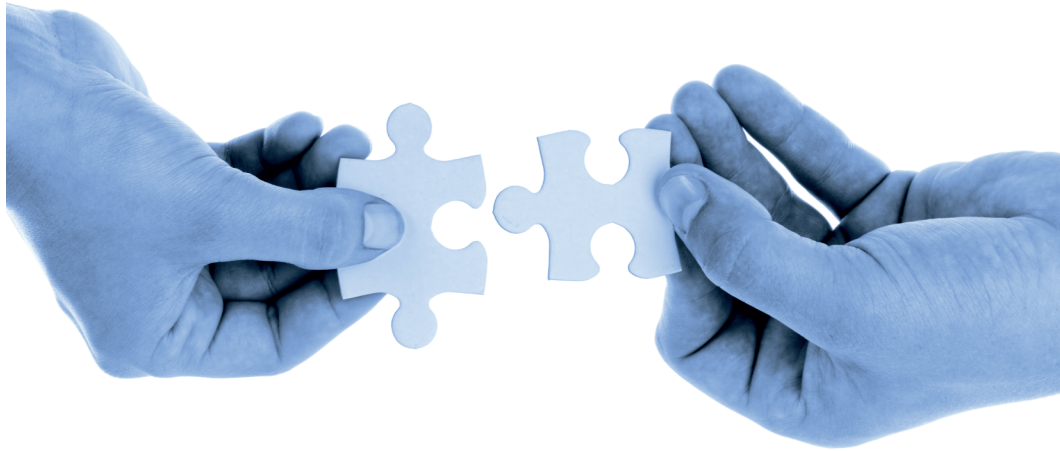

2013.

Insights from Croatia, Hungary,
Montenegro and Romania

EDUCATION
FOR
DEMOCRATIC
CITIZENSHIP
AND HUMAN
RIGHTS

EDUCATION FOR DEMOCRATIC CITIZENSHIP AND HUMAN RIGHTS

ODGOJI I
OBRAZOVANJE
ZA DEMOKRATSKO
GRADANSTVO I
LJUDSKA
PRAVA

Uvidi iz Hrvatske, Mađarske,
Crne Gore i Rumunjske

2013.

ODGOJ I
OBRAZOVANJE
ZA
DEMOKRATSKO
GRAĐANSTVO I
LJUDSKA
PRAVA

2013.

**Uvidi iz
Hrvatske, Mađarske, Crne
Gore i Rumunjske**

Funded
by the European Union
and the Council of Europe

EUROPEAN UNION

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Implemented
by the Council of Europe

NAKLADNIK

Agencija za odgoj i obrazovanje
Donje Svetice 38, 10000 Zagreb
www.azoo.hr

ZA NAKLADNIKA
Vinko Filipović, prof.

@ Agencija za odgoj i obrazovanje

UREDNIK
Miroslav Mićanović

ZBORNİK PRIREDILI
Nevenka Lončarić-Jelačić
Tomislav Ogrinšak

PREVELA S ENGLESKOG
Renata Ozorlić Dominić

LEKTURA
Sofija Keča

TISAK
Škola za umjetnost, dizajn, grafiku i odjeću Zabok

Pripremljeno u Agenciji za odgoj i obrazovanje

Ova je knjižica napisana u okviru projekta *Putovnica u demokraciju: Potpora učiteljima u pripremi učenika za aktivno građanstvo* koji su financirali Europska Unija i Vijeće Europe.

Iznesena su mišljenja autora koja nužno ne odražavaju mišljenje Vijeća Europe ili Europske Unije.

ISBN 978-953-7290-39-9

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 870633

Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava

Uvidi iz Hrvatske, Mađarske, Crne Gore i Rumunjske

**Agencija za odgoj i obrazovanje
Zagreb, 2013.**

Sadržaj

Uvod	6
I. Obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava u Hrvatskoj – Vedrana Spajić-Vrkaš, Nevenka Lončarić Jelačić, Tomislav Ogrinšak	7
II. Obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava u Mađarskoj – Sara Kun-Hatony, Márton Bodó, Zoltán Csapodi, Gabriella Kállal, Mária Sz. Pákozdi	13
III. Obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava u Crnoj Gori – Bojka Djukanovic, Vidosava Kascelan	18
IV. Obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava u Rumunjskoj – Simona Velea, Laura Čapiž, Angela Teşileanu, Eugen Stoica	23

UVOD

Nema svakodnevnne demokracije bez svakodnevnog građanstva¹

Ova je knjižica napisana u okviru projekta *Putovnica u demokraciju: Potpora učiteljima u pripremi učenika za aktivno građanstvo* koji su financirali Europska Unija i Vijeće Europe u okviru *Programa pilot projekata Ljudska prava i demokracija na djelu*. Projekt provode:

- Institut za obrazovna istraživanja i razvoj (Mađarska, koordinator projekta)
- Agencija za odgoj i obrazovanje (Hrvatska, partner)
- Institut za obrazovne znanosti (Rumunjska, partner)
- Predsjedajući UNESCO-a za obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava, jedinica Filozofskog fakulteta Sveučilišta Crne Gore (Crna Gora, partner i Civitas centar Crna Gora, tehnička potpora)

Imajući u vidu rastuću potrebu za odgojem i obrazovanjem za ljudska prava i demokratsko građanstvo te ključnu ulogu škola u pripremi mladih da „svakodnevno budu dobri građani“, ovim projektom se želi djelovati na odgojno-obrazovne sustave i društva tako da se: podrži razmjena informacija i primjera dobre prakse; jača vidljivost obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava (engl. *Educaton for Democratic Citizenship and Human Rights Educaton* EDC/HRE) te osvještuje važnost uloge svih učitelja u pružanju podrške građanskom odgoju i obrazovanju; pilotira nekoliko modula stručnog usavršavanja učitelja u području odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava; snimi film za promicanje odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava. Projekt je prije svega usmjeren učiteljima i njihovom stručnom usavršavanju, jer se iskreno vjeruje da učitelji koji razviju vještine u području odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava također postaju općenito bolji učitelji, jer su usmjereniji prema učenicima, pristupačniji i zanimljiviji.

Ova je knjižica snimak stanja odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava u Hrvatskoj, Mađarskoj, Crnoj Gori i Rumunjskoj koji pokazuje zatečeno stanje odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava te otkriva relevantnu praksu i sudionike koji djeluju u tom području. Njime se želi inspirirati donositelje odluka i obrazovnih politika na višoj razini, ali i potaknuti lokalne zajednice na odlučivanje i djelovanje. On pokazuje kako se obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava provodi u različitim kontekstima što podrazumijeva različite sudionike, od formalnog obrazovanja do neformalnog i informalnog učenja te različite pristupe, od predmetnog, preko kroskurikularnog do pristupa uključenosti cijele škole.

Obrazovanje za građanstvo i ljudska prava je složen koncept, a u ovoj knjižici ćemo koristiti definiciju s kojom se 2010. godine složilo 47 država članica Vijeća Europe u pravnom dokumentu *Povelja Vijeća Europe o obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava*. Ta dva koncepta su vrlo bliska te međusobno dijele ciljeve i praksu.

Nadamo se da će ova knjižica naglasiti važnost i složenost odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava i odlučujuću ulogu škole u formiranju mladih, prenošenju kulturnih, moralnih i građanskih vrijednosti i stvaranju preduvjeta za društvenu promjenu.

1 R. Nader, Teaching the <Other Half> of Democracy's Stories, in Education Week, travanj, 7/1993

I. OBRAZOVANJE ZA DEMOKRATSKO GRAĐANSTVO I LJUDSKA PRAVA U HRVATSKOJ

Politika i zakonski kontekst

Normativni temelj za razvoj obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava u Hrvatskoj sastoji se od niza pravnih i političkih dokumenata, prije svega Ustava koji određuje da su, *inter alia*, sloboda, jednakost, socijalna pravda, poštovanje ljudskih prava i vladavina prava najveće vrijednosti hrvatskog ustavnog poretka. Ova načela su se krajem 1990-ih počela ugrađivati u zakone o obrazovanju, od Zakona o predškolskom odgoju i obrazovanju (1997), preko Zakona o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina (2000), Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju (2003), Zakona o obrazovanju odraslih (2007) pa do Zakona o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (2008). Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi propisuje da škole trebaju obrazovati učenike u skladu s ljudskim pravima i pravima djeteta te da ih trebaju pripremiti za aktivno i odgovorno sudjelovanje u multikulturalnom svijetu. Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju propisuje da su poštivanje i afirmacija ljudskih prava, kao i društvena odgovornost akademske zajednice, temelji visokog obrazovanja u Hrvatskoj. Slično, Zakon o obrazovanju odraslih (2007) nalaže da obrazovanje odraslih u Hrvatskoj priprema odrasle za aktivno građanstvo.

Također, od početka 2000-ih svi bitni nacionalni strateški dokumenti navode odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava kao jedan od ciljeva:

Nacionalni plan aktivnosti za prava i interese djece (2006–2012)

Nacionalni program za Rome (2002)

Akcijski plan Desetljeća za uključivanje Roma (2005–2015)

Nacionalna politika za promicanje ravnopravnosti spolova (2006–2010., 2010–2015)

Nacionalna strategija stvaranja poticajnog okruženja za razvoj civilnog društva (2006–2011., 2012–2016)

Nacionalni program zaštite i promicanja ljudskih prava (2008–2011., 2013–2016. – nacrt)

Nacionalni program za mlade (2009–2013)

Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava je važan dio svih novijih dokumenata donesenih s ciljem poboljšanja kvalitete hrvatskoga odgojno-obrazovnog sustava, uključujući i Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje (NOK) iz 2010. NOK je izrađen u skladu s *Preporukom Europskog parlamenta i Vijeća o ključnim kompetencijama za cjeloživotno učenje*. On obrazovanje smatra instrumentom za razvoj skupa općih ili transferzalnih i specifičnih kompetencija te definira ishode učenja koje treba ostvariti u sedam područja učenja (uključujući društveno-humanističko područje), šest obveznih kroskurikularnih tema (uključujući građanski odgoj i obrazovanje) i četiri odgojno-obrazovna ciklusa (1–4., 5–6. i 7–8. razred osnovne škole te 1. – 2. razred srednje škole).

NOK je dao novi poticaj razvoju odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava. On definira ključne odgojno-obrazovne vrijednosti (znanje, solidarnost, identitet i odgovornost), načela (uključujući jednakost obrazovnih mogućnosti za sve; poštivanje ljudskih prava i prava

djece; poštivanje kulturalnih razlika; uključenost i demokratsko donošenje odluka; europsku dimenziju i profesionalnu etiku) i opće ciljeve te ciljeve odgojno-obrazovnih područja.

NOK definira građansku kompetenciju kao jedan od ključnih ishoda učenja koji se postupno razvija tijekom četiriju ciklusa u društveno-humanističkom području i području građanskog odgoja i obrazovanja pa ga uvodi kao obveznu kroskurikularnu temu. Glavni cilj društveno-humanističkog područja je doprinos razvoju učenika kao samostalnih i odgovornih osoba što se postiže dvjema velikim cjelinama: *Građanin i demokracija* i *Temeljna ljudska prava i odgovornosti*.

Doprinos obvezne kroskurikularne teme građanskog odgoja i obrazovanja (odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava) je eksplicitan. Glavni joj je cilj pripremiti učenike za aktivan i produktivan građanski život. To obuhvaća, *inter alia*, razvoj znanja, vještina i stavova učenika koji su važni za demokratsko građanstvo; osnaživanje njihove demokratske osviještenosti i promicanje njihova aktivnog i odgovornog sudjelovanja u demokratskom razvoju njihovih škola, lokalnih zajednica i društva i doprinos rješavanju globalnih problema oslanjanjem na načela demokracije, pravde i mira.

Načela NOK-a i smjernice koje se odnose na demokratsko građanstvo i ljudska prava bile su temelj za izradu prvoga hrvatskog Kurikuluma Građanskog odgoja i obrazovanja (GOO) 2011. godine.

Kurikulum

Polazište za razvoj GOO-a bilo je shvaćanje Građanskog odgoja i obrazovanja kao instrumenta pomoću kojeg bi škole učinkovito odgovorile na potrebe demokratskog društva za kompetentnim građanima. Slijedom toga, ciljevi, sadržaj i metode GOO-a određeni su ne samo na temelju rezultata istraživanja nego i na temelju shvaćanja ključnih obilježja kompetentnog građanina kao političkog subjekta koji aktivno doprinosi demokratskom razvoju svih zajednica kojima pripada i koji je emancipiran, odgovoran i angažiran.

GOO definira zajednice kojima učenik pripada na tri razine:

1. neposredna zajednica (razred, škola, lokalna zajednica)
2. nacionalna zajednica (država Hrvatska)
3. europska i globalne zajednice.

Učenika se shvaća kao građanina, odnosno nositelja određenih prava i odgovornosti u svakoj od tih zajednica. Sukladno tome cilj GOO-a je postupna priprema učenika kao aktivnog građanina razreda, škole i lokalne zajednice (1. ciklus: 1. – 4. razred osnovne škole), nacionalne zajednice (2. i 3. ciklus: 5. – 6. i 7. – 8. razred osnovne škole) te europske i globalne zajednice (4. ciklus: 1. – 2. razred srednje škole). Za svaki odgojno-obrazovni ciklus GOO definira ishode učenja presjekom dviju dimenzija: funkcionalne i strukturalne. Funkcionalna dimenzija obuhvaća tri međuovisne poddimenzije: znanje i razumijevanje; vještine i sposobnosti; vrijednosti i stavove. Strukturalna dimenzija uključuje pet poddimenzija: ljudsko-pravnu, političku, društvenu, (inter)kulturalnu, gospodarsku i ekološku. To npr. znači da u 1. ciklusu učenik stječe znanja, razvija vještine i uči vrijednosti osobnog dostojanstva, ljudskih prava, jednakosti i vladavine prava; demokratskog odlučivanja i upravljanja; društveno prihvatljivog ponašanja, uključujući timski rad, nenasilno rješavanje sukoba i solidarnost; (inter)kulturalne (samo)svijesti, tankoćutnosti i dijaloga; društveno odgovornog gospodarstva i poduzetništva, zaštite potrošača i održivog razvoja.

Osim definiranja ciljeva učenja za aktivno građanstvo u smislu ostvarivih ishoda, GOO također predlaže skup aktivnih metoda učenja temeljenih na načelima sudjelovanja, interakcije, rješavanja problema, istraživanja i suradnje i skup pristupa vrednovanja ishoda učenja temeljenih na načelima praćenja procesa učenja.

Zamišljeno je da GOO bude integriran u školu na sljedeća četiri načina:

1. kroskurikularno
2. izvannastavno
3. istraživačkim projektima koji povezuju školu i lokalnu zajednicu
4. zaseban predmet.

Kroskurikularan i izvannastavni pristup te pristup istraživačkih projekata u zajednici obaveznosti su od 1. do 4. ciklusa. U 3. ciklusu (7. – 8. razred osnovne škole) GOO se može uvesti kao izborni nastavni predmet. Također, GOO predviđa mogućnost učenja o aktivnom građanstvu putem tematskih modula, kao npr. *Osnove demokracije, Ravnopravnost spolova, Razvoj identiteta, Medijacija i Međunarodno humanitarno pravo*. Moduli pomažu učenicima da detaljnije uče određene teme GOO-a. Njihova provedba je izborna u 3. i 4. ciklusu. Zagovaranjem raznolikih pristupa učenju o aktivnom građanstvu GOO doprinosi ne samo osnaživanju učenika, nego i promjeni kulture škole, upravljanja školom i odnosa između škole i zajednice.

Nacrt GOO-a pregledao je veliki broj učitelja, znanstvenika, predstavnika civilnog društva, roditelja i učenika. U kolovozu 2012. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta donijelo je odluku o dvogodišnjoj eksperimentalnoj provedbi GOO-a u osam osnovnih i četiri srednje škole. Polovicu škola odabrala je Agencija za odgoj i obrazovanje (AZOO), a polovicu Hrvatska mreža mladih i njihovi partneri u IPA projektu *Novo doba ljudskih prava i demokracije u školama*.

Praćenje i vrednovanje provedbe GOO-a provodi se kao zajednički projekt Nacionalnog centra za vanjsko vrednovanje obrazovanja, Istraživačkog-obrazovnog centra za ljudska prava i demokratsko građanstvo Filozofskog fakulteta, Agencije za odgoj i obrazovanje, Hrvatske mreže mladih, Centra za mir i nenasilje i GONG-a.

Stručno usavršavanje

Prvi seminari stručnog usavršavanja učitelja bili su organizirani 1998. godine kao priprema predškolskih odgojitelja, osnovnoškolskih učitelja te srednjoškolskih nastavnika za provedbu Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava. Od tada pa do sada seminare i radionice o odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava za učitelje organizira Agencija za odgoj i obrazovanje na nacionalnoj i lokalnoj razini kao sastavni dio obaveznoga stručnog usavršavanja. Cilj ovoga stručnog usavršavanja je razvijanje znanja i vještina učitelja za poučavanje Građanskog odgoja i obrazovanja prema kroskurikularnom i izvannastavnom pristupu koji se često kombiniraju s projektima učenika. Osim toga učitelji se usavršavaju i za druga područja, uključujući nenasilno rješavanje sukoba, medijaciju, simulaciju suđenja, interkulturalno obrazovanje, obrazovanje za toleranciju te pravno i globalno obrazovanje. Predavači i voditelji radionica koje angažira Agencija za odgoj i obrazovanje dolaze iz različitih akademskih područja kao što su sveučilišta, istraživačke ustanove te civilnog društva. Od 1997. do 2012. Agenciji je pružao podršku Centar za građanski odgoj (Center for Civic Education) iz Calabasasa, SAD uz financijsku podršku Federalnog ministarstva obrazovanja SAD-a. Stručnjaci koje je angažirao Centar obavljali su redoviti trening nastavnika za aktivne metode učenja i poučavanja u građanskom odgoju i obrazovanju (projekt građanin, simulirana suđenja, osnove demokracije, i dr. Posljednjih je godina naglasak na angažmanu iskusnih učitelja

te voditelja županijskih stručnih vijeća za demokratsko građanstvo kao predavača i voditelja radionica. Niz seminara i radionica za učitelje o obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava u i srodnim područjima organizirale su nevladine udruge od kojih je samo nekolicina priznata i odobrena od strane Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta te integrirana u obvezno stručno usavršavanje. Također, neki učiteljski fakulteti nude programe stručnog usavršavanja više ili manje vezanog uz demokratsko građanstvo i ljudska prava.

Međutim, tek se dovršetkom GOO-a sustavno pristupilo pitanju učiteljskih kompetencija za promicanje aktivnog građanstva u školama i njihovog stručnog usavršavanja. Iako GOO ne nudi sveobuhvatne smjernice za stručno usavršavanje, on naznačava neke ključne učiteljske kompetencije i definira načela na kojima treba temeljiti stručno usavršavanje za provedbu GOO-a. Te kompetencije su u rasponu od znanja o konceptima i metodama GOO-a do vještina potrebnih za njegovu uspješnu provedbu, uključujući i kroskurikularno planiranje temeljeno na ishodima, participativne i suradničke metode učenja i poučavanja, kako postupati s kontroverznim temama, učenje volonterskim radom u zajednici, upravljanje razredom, strategije praćenja i vrednovanja itd.

Prije eksperimentalne provedbe GOO-a, Agencija za odgoj i obrazovanje te partneri u IPA projektu *Novo doba ljudskih prava i demokracije u školama* organizirali su niz stručnih skupova s ciljem upoznavanja učitelja s filozofijom, sadržajem i metodologijom GOO-a da bi ih se što bolje pripremilo za njegovu provedbu u školama. Podaci o ishodima stručnog usavršavanja prikupljeni su u okviru praćenja i vrednovanja prve godine eksperimentalne provedbe GOO-a i bit će sastavni dio završnog izvješća krajem 2013.

Ocjenjivanje

Istodobno s eksperimentalnom provedbom GOO-a izrađuje se i novi pristup ocjenjivanja građanske kompetencije. Načini ocjenjivanja trebaju biti u skladu s načinima učenja. Novi kurikulum zahtijeva da učitelji primjenjuju interdisciplinarnu pristupe koji počivaju na međupredmetnom povezivanju te povezivanju učenja u školi sa svijetom izvan škole kao što su lokalna, nacionalna i globalna zajednica te svijet rada. U skladu s ovim pristupom razvijaju se načini sveobuhvatnog ocjenjivanja kojima se evidentira kreativnost, suradnja, odlučivanje te kroskurikularna dimenzija građanske kompetencije.

Uloga nevladinih udruga i udruga mladih

Već je spomenuto da su mnoge nevladine udruge i udruge mladih dale podršku i doprinijele razvoju odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava u Hrvatskoj od početka 1990-ih osmisivši brojne programe za učenike i učitelje. Surađivale su s brojnim školama na svim razinama. Zakonski okvir koji je omogućio njihovo djelovanje u sektoru obrazovanja stvoren je 2009. donošenjem Odluke o osnivanju Savjeta za razvoj civilnoga društva. Savjet je savjetodavno tijelo Vlade Republike Hrvatske usmjeren na poboljšanje suradnje između Vlade i civilnog društva u području provedbe Nacionalne strategije stvaranja poticajnog okruženja za razvoj civilnog društva, a organizacijsku i administrativnu potporu pruža mu Ured za udruge Vlade Republike Hrvatske. Međutim, zbog izostanka akreditacije obrazovnih programa udruga, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta priznalo je i odobrilo samo nekoliko programa koji su integrirani u sustav obaveznoga stručnog usavršavanja.

GOO je donio promjene u odnosu pružatelja formalnog i neformalnog obrazovanja. Pregledale su ga sve velike nevladine udruge aktivne u području odgoja i obrazovanja za ljudska prava i

demokratsko građanstvo. Hrvatska mreža mladih, zajedno s GONG-om i Centrom za mirovne studije, ključni je partner u svim fazama eksperimentalne provedbe GOO-a, uključujući stručno usavršavanje učitelja prije provedbe, izradu instrumenata za praćenje i vrednovanje provedbe, prikupljanje podataka u školama, statističku obradu i pisanje izvješća prve faze eksperimentalne provedbe. Nadalje, Centar za mirovne studije nedavno je objavio priručnik za učitelje o provedbi GOO-a, a neke nevladine udruge uključene su u izradu pojedinih modula, na primjer modul *Ravnopravnost spolova*.

Istraživanje

Istraživanje u području demokratskog građanstva i ljudskih prava u Hrvatskoj se provodi dugi niz godina. Rezultati istraživanja, posebno onih koje je proveo Istraživački-obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, korišteni su kao temelj za razvoj programa Građanskog odgoja i obrazovanja i ukazivanje na potrebu za integraciju GOO-a u škole. Primjerice, istraživanja u području demokratskog građanstva i ljudskih prava među učenicima osnovnih škola, njihovim učiteljima i roditeljima dalo je poticaj razvoju Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava 1998. Pregledno istraživanje politika o GOO-u i upravljanju različitostima u Hrvatskoj kao dio studije za Jugoistočnu Europu 2001. i njezina nastavka u projektu *Od politike do učinkovite prakse kroz osiguranje kvalitete u demokratskom građanstvu i ljudskim pravima* koji su provedeni, *inter alia*, pod pokroviteljstvom Vijeća Europe, potaknuli su široku raspravu o potrebi integriranja demokratskog građanstva i ljudskih prava u strategije reforme obrazovanja. Istraživanje o znanju i stavovima sveučilišnih studenata bilo je polazište za razvoj prvoga hrvatskoga Sveučilišnog kurikulumu za ljudska prava i demokratsko građanstvo 2006. godine.

Recentniji projekti, npr. *Demokracija i ljudska prava u osnovnim školama: Teorija i praksa* koji je 2010. proveo Centar za ljudska prava u Zagrebu, istraživanje o političkoj socijalizaciji *Odgaja li škola dobre građane*, koje su proveli GONG i Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu 2011. godine i istraživanje o znanju i stavovima o GOO-u i političkoj/građanskoj kulturi srednjoškolskih učenika u Hrvatskoj, provedeno 2009. u okviru regionalnog istraživanja koje je koordinirao CIVITAS Bosne i Hercegovine, pružili su dobro polazište za razumijevanje prednosti i prepreka u promicanju demokratskog građanstva i ljudskih prava u Hrvatskoj. Primjerice, rezultati projekta provedenog u Hrvatskoj u okviru regionalnog projekta CIVITAS-a Bosne i Hercegovine potvrdili su da se građanstvo, ljudska i prava i demokracija uče u hrvatskim školama u okviru nekoliko obveznih predmeta, ali da je odabir sadržaja poučavanja, metoda i strategija više orijentiran na obvezu nego na emancipaciju. Pokazalo se da je neuspjeh srednjih škola u pripremi učenika da budu osnaženi, angažirani i samosvjesni građani povezan sa smanjenom upotrebom aktivnih, participativnih i istraživačkih metoda učenja, s izbjegavanjem kontroverznih pitanja koja unapređuju multiperspektivnost i kritičko mišljenje te vodi k niskoj razini suradnje između škole i zajednice.

Rezultati istraživanja korišteni su i za konceptualizaciju i strukturiranje GOO-a 2011/2012. Po donošenju odluke Ministra znanosti, obrazovanja i sporta o eksperimentalnoj provedbi GOO-a u osam osnovnih i četiri srednje škole, izrađena je metodologija istraživanja za praćenje i evaluaciju provedbe. Izrađen je skup sveobuhvatnih pristupa i instrumenata za mjerenje *unosa* (kvantitativno: upitnici za učenike i učitelje), *procesu* (kvalitativno: polustrukturirani grupni intervjui za predstavnike učenika i učitelja te polustrukturirani individualni intervjui za ravnatelje) i *ishoda* (kvantitativni: upitnici za učenike i učitelje). Praćenje i vrednovanje provedbe GOO-a bilo je usmjereno na sljedeća četiri široka cilja:

1. testiranje funkcionalne i strukturalne dimenzije GOO-a

2. utvrđivanje prednosti i prepreka u procesu provedbe na razini razreda i škole te odabiranje primjera dobre prakse
3. izrada indikatora kvalitete
4. pronalaženje učinkovite metodologije praćenja i vrednovanja učenja i poučavanja u školi.

Preliminarni rezultati praćenja i vrednovanja su ohrabrujući. Oni pokazuju, *inter alia*, da veliki broj učitelja i učenika prihvaća GOO kao inovativno sredstvo učenja „za život“ te da on pojačava samosvijest učenika kao građana, povećava njihovo sudjelovanje u donošenju odluka na razini škole i jača njihovu odgovornost prema drugima, školi i lokalnoj zajednici. Osim toga, doprinio je boljem razumijevanju uloge škole u razvijanju aktivnog građanstva među učiteljima i njihovoj boljoj suradnji u planiranju poučavanja u ovom području. Na kraju, čini se da provedba GOO-a doista doprinosi demokratizaciji školskog ozračja i upravljanja školom.

Primjeri relevantne prakse

Osim znatnog broja osnovnih i srednjih škola koje su razvile originalne pristupe pripremanju učenika za aktivno građanstvo, dva su dodatna primjera dobre prakse koje želimo istaknuti:

Simulacije suđenja za srednjoškolske učenike – simulacija sudskog postupka u kojem učenici razvijaju svoju demokratsku pravnu pismenost, odnosno znanja, vještine i vrijednosti vladavine prava, uključujući i značenje zakonske ovlasti u demokraciji, uloge sudaca, sudskog postupka i sudskih presuda.

Dostupno na internetskoj adresi:

<http://mod.carnet.hr/index.php?q=watch&id=1365><http://mod.carnet.hr/index.php?q=watch&id=1364>.

Simulacija sjednice Hrvatskoga sabora za srednjoškolske učenike – priprema učenika za donošenje odluka u Saboru u kojoj učenici odabiru njima važnu temu i raspravljaju o njoj, npr. o problemu nezaposlenosti mladih, a potom donose odluke o konkretnim mjerama koje treba poduzeti dajući preporuke za poboljšanja određene politike.

Dostupno na internetskoj adresi:

<http://itv.sabor.hr/itvevents/asx.axd?ID=6>.

II. OBRAZOVANJE ZA DEMOKRATSKO GRAĐANSTVO I LJUDSKA PRAVA U MAĐARSKOJ

Politika i zakonski kontekst

Zakon o nacionalnom obrazovanju (2011., CXC) donesen je s ciljem „stvaranja javnoga obrazovnog sustava koji doprinosi uravnoteženom mentalnom, fizičkom i intelektualnom razvoju djece i mladih putem svjesnog razvoja njihovih vještina, sposobnosti, znanja, stručnosti, emocionalnih i voljnih obilježja i kulturalnog obrazovanja u skladu s njihovom dobi te odgoju i obrazovanju mladih kao odgovornih građana koji su čestiti i sposobni za neovisan život, ostvarivanje vlastitih ciljeva te usklađivanje osobnih interesa s javnim interesima“. Prioritet ovoga zakona je sprečavanje širenja društvenog jaza i promicanje darovitosti odgojno-obrazovnim sredstvima.

Kurikulum

U osnovnom i srednjem obrazovanju strukturu čine tri razine kurikularnih pitanja:

- 1. Nacionalni temeljni kurikulum** (engl. *National Core Curriculum* – NCC) propisuje vlada. On daje temeljna načela, propisuje obvezne i zajedničke ciljeve obrazovanja/poučavanja na općoj (ne strukovnoj) razini obrazovanja i usmjeren je na stjecanje ključnih kompetencija za cjeloživotno učenje. Osim toga, u strukovnom obrazovanju postoji Središnji program za strukovne predmete usklađen sa Zakonom o strukovnom obrazovanju. On ne navodi detalje o provedbi načela i ostvarivanju ciljeva.
- 2. Okvirni kurikulum razrađuje provedbu NCC-a. Postoji nekoliko okvirnih kurikuluma na nacionalnoj razini za različite obrazovne kontekste.** Njih je u skladu s NCC-om izradio mađarski Institut za obrazovna istraživanja i razvoj, a donosi ih Ministar. Oni su temelj za izradu lokalnih kurikuluma.
- 3. Na razini ustanove lokalne kurikulume** izrađuju škole u skladu s odredbama Nacionalnoga temeljnog kurikuluma i relevantnoga Okvirnog kurikuluma. Lokalni kurikulum uzima u obzir lokalne okolnosti i uvjete.

Nacionalni temeljni kurikulum je najvažniji dokument koji uređuje sadržaj javnoga obrazovnog sustava. On sadrži područja razvoja, odgojno-obrazovne ciljeve, zadaće i vrijednosti nacionalnoga obrazovnog sustava i sadržaj predmetnih područja. Slijedom toga, društvena i građanska kompetencija „temelji se na znanju pojmova demokracije i građanstva te prava građana i puno poštovanje ljudskih prava.“

Prema novom Nacionalnom temeljnom kurikulumu (NCC-u) koji je na snazi od 1. rujna 2013. utvrđuje se da: „Obrazovni proces i proces poučavanja te obrazovanje mora uvijek biti u skladu s ... ustavnim poretom, načelom poštovanja života i ljudskog dostojanstva te slobodom savjesti i

vjere; nadalje, s međunarodnim konvencijama kojima se štiti Zemlja, ljudi, priroda i kultura.“² Nadalje, NCC naglašava: „Temelj za djelovanje demokratske ustavne države i javni život izgrađen na vladavini prava jest sudjelovanje građana koje osnažuje nacionalnu svijest i jedinstvo, stvarajući sklad između ciljeva pojedinaca i zajedničkog dobra. To aktivno djelovanje građana karakterizira poštovanje zakona, pravila o suživotu, ljudskog dostojanstva i ljudskih prava, nenasilja i pravednosti.“

NCC društvenu i građansku kompetenciju prepoznaje kao ključne kompetencije koje treba unaprijediti (navodeći da se „pozitivni stavovi temelje na punom poštovanju ljudskih prava, uključujući poštovanje jednakosti, demokracije, vjerske i etničke raznolikosti“) te ih stoga integrira u kurikulum „obrazovanja za međunarodno razumijevanje“ u različitim područjima obrazovanja.

U skladu s njezinom važnošću ova je tema uključena u sve dijelove kurikuluma kao opći odgojno-obrazovni cilj. Odgojno-obrazovni ciljevi se ostvaruju na različitim razinama sadržaja i ostvaruju u procesu javnog obrazovanja kako slijedi:

- integrirani su u zahtjeve za razvojem i sadržaje različitih područja obrazovanja i nastavne predmete
- mogu biti djelomična predmetna područja ili samostalni nastavni predmeti u skladu s lokalnim školskim kurikulumom
- u nižim razredima navode se teme za rad učitelja, a u višim razredima teme za satove razrednika
- kao okvirne teme za školske aktivnosti unapređenja i izvannastavne programe.

NACIONALNI TEMELJNI KURIKULUM	
Područja razvoja	Ključne kompetencije
Etika Osjećaj nacionalnog identiteta; domoljubno obrazovanje Obrazovanje za demokratsko građanstvo Razvoj samosvijesti i komunikacijske vještine Obrazovanje za tjelesno i mentalno zdravlje Obrazovanje za obiteljski život Odgovornost i volonterski rad Održivost i očuvanje okoliša Profesionalna orijentacija Financijsko i gospodarsko obrazovanje Medijska pismenost Učiti kako učiti	Komunikacija na materinskom jeziku Komunikacija na stranom jeziku Matematička kompetencija Kompetencija u prirodoslovlju i tehnologiji Digitalna kompetencija Društvena i građanska kompetencija Smisao za inicijativu i poduzetništvo Estetska i umjetnička osviještenost i izražavanje Učinkovito i samostalno učenje

Predmetno područje *Čovjek i društvo* sadrži sljedeće predmete: Povijest, Moral, Etika, Građansko obrazovanje, Društvo i ekonomija, Znanje o domovini, Nacija i nacionalna kultura. Društvena i građanska kompetencija razvijaju se poučavanjem ovih predmeta na svim razinama javnoga obrazovanja te na satovima razrednika.

Osim toga, pitanje mira i ljudskih prava prisutno je i u predmetnom području NCC-a *Čovjek i priroda* te je sastavni dio odgojno-obrazovnih ciljeva održivosti i očuvanja okoliša.

²Odredba Vlade br. 110/2012 (VI. 4.) o objavljivanju, uvođenju i primjeni Nacionalnog temeljnog kurikuluma

Slijedom toga, ovo pitanje (i njegovi različiti aspekti) prisutni su od 1. do 12. razreda općeobrazovnog kurikulumu u kemiji, biologiji i geografiji. Na primjer, kroz temu vode (zaštita voda, sigurnost pitke vode) učenici raspravljaju o pitanjima ljudskih prava na satovima prirodoslovlja.

Stručno usavršavanje

U skladu s ministarskom odlukom (No. 8/2013) o ishodima i zahtjevima programa inicijalnog obrazovanja učitelja, svi budući učitelji trebaju biti pripremljeni za obrazovne zadatke navedene u NCC-u i okvirnom kurikulumu te trebaju prenijeti sadržaj, kompetencije i vrijednosti koristeći učinkovite metode poučavanja.

Trajni profesionalni razvoj obavezan je u Mađarskoj, no stručno usavršavanje učitelji biraju sami na temelju godišnjeg plana profesionalnog razvoja koji izrađuju ravnatelj i nastavno osoblje škole. Akreditirane seminare stručnog usavršavanja, uključujući i programe vezane uz građansko obrazovanje, nude nevladine udruge te visokoškolske i državne ustanove.

Ocjenjivanje

Postignuća i napredak učenika učitelji redovito vrednuju tijekom cijele školske godine. Učenici dobivaju izvješća o uspjehu na polugodištu i kraju školske godine za svaki razred. Uspjeh se ocjenjuje petostupanjskom skalom prema kojoj je 5 najviša ocjena, 2 prolazna ocjena, a 1 nedovoljan. Međutim, pedagoški program škole može propisati drugačiji način ocjenjivanja.

Građanski odgoj i obrazovanje je integriran u završne ispite na kraju višeg srednjeg obrazovanja. Završni ispit je nacionalni standardizirani test usklađen s Nacionalnim temeljnim kurikulumom i okvirnim kurikulumom i služi za upis u visoko obrazovanje. Povijest je jedan od obaveznih predmeta te uključuje mnoge teme vezane uz građanski odgoj i obrazovanje.

Uloga nevladinih udruga i udruga mladih

Različite nevladine udruge igraju važnu ulogu, npr. u području građanskog odgoja i obrazovanja organiziraju programe trajnog profesionalnog razvoja za učitelje i nacionalne susrete za učenike (natjecanja, kampove, volonterski rad).

Vještina debatiranja može se razviti u okviru nekoliko programa koje provode udruge i druge nevladine organizacije od kojih su najpoznatije:

Model Europskog parlamenta (MEP – Európai Parlament Modell)

MEP je mreža škola na nacionalnoj i europskoj razini koja organizira simulacije rada Europskog parlamenta za učenike u dobi od 16 do 19 godina. Cilj programa je dati mladima uvid u rad Europskog parlamenta i podići svijest o europskom građanstvu. Debata je usmjerena na važne i često proturječne propozicije čime se naglašava razvoj vještina kritičkog mišljenja i uvažavanja različitih gledišta.

Zaklada za demokratsku mladež (DIA – Demokratikus Ifjúságért Alapítvány)

DIA je nevladina udruga u području volontiranja mladih i debate (Europski strukturirani dijalog i Nacionalno vijeće za mlade) koja djeluje u području građanskog i globalnog obrazovanja. Na

primjer, DIA je bila koordinator šest kampanja Nacionalnih dana volontiranja mladih (Közöd! ÖFN) i kampanja podizanja svijesti na lokalnoj razini o odgovornosti i demokratskom sudjelovanju. Organizirala je niz stručnih skupova za učitelje o upravljanju projektima, razvoju života, zapošljivosti, poduzetništvu i građanskim vještinama, zatim usavršavanja za mlade aktiviste o vođenju i vještinama suradnje te programe međunarodne razmjene učenika.

Udruga Civitas (Civitas Egyesület)

Udruga organizira nacionalno natjecanje srednjoškolskih učenika *Građanin u europskoj demokraciji*, a usmjereno je na jačanje građanske osviještenosti i djelovanja.

Udruga mađarskih vijeća učenika Magyarországi Diákönkormányzatok Egyesülete (MODE)

Cilj udruge je pružanje potpore radu vijeća učenika radi jačanja njihove suradnje, a s ciljem razvoja demokratskih stavova učenika i njihovu pripremu za aktivnu ulogu u javnom životu.

Istraživanje

Nekoliko istraživačkih projekata koje je provodio mađarski Institut za obrazovna istraživanja i razvoj sadržavali su elemente obrazovanja za demokratsko građanstvo. To su redovito istraživanja ravnatelja škola (prikupljaju podatke za *Izvješće o mađarskom javnom obrazovanju* koje se objavljuje svakih 3 do 5 godina), istraživanja o socijalnom partnerstvu u obrazovanju, ocjena učinka programa (npr. alternativno rješavanje sukoba). Neki od istraživačkih projekata ispitivali su učeničke sindikate koji su forumi za iskustveno učenje.

Druge važne teme istraživanja su uvjeti učenja učenika s otežanim pristupom obrazovanju, segregacija i inkluzija. Institut ima dobre kontakte sa istraživačkim timovima sveučilišta koji istražuju predrasude učenika i druga pitanja mladih.

Primjeri relevantne prakse

Program društvene solidarnosti (TÁRS)

Program TÁRS proveden je 2011/2012.

Učenje kroz vlastito iskustvo unapređuje socijalnu osjetljivost i razvija nekoliko kompetencija (suradnja, rješavanje problema, upravljanje projektima, odgovorno donošenje odluka, sposobnosti upravljanja itd.) koje su neophodne za razvoj osviještenog i odgovornog građanstva. Program TÁRS podržao je inicijative usmjerene na društvene ciljeve i ciljeve zajednice usklađene s lokalnim potrebama:

– društvena aktivnost usmjerena na ciljeve zajednice (npr. redoviti posjeti starijim osobama, djeci ili obiteljima s poteškoćama radi pomoći u nabavi namirnica, obavljanja kućanskih poslova, čišćenja i popravaka)

– programi i aktivnosti organizirane u suradnji sa socijalnim ili obrazovnim ustanovama (npr. zajednički sportski događaji, ekskurzije, kazališne predstave u dječjim domovima, zajedničko čišćenje u domovima za umirovljenike)

– aktivnosti koje se provode u suradnji sa osobama/skupinama u nepovoljnom položaju u pristupu obrazovanju (umjetnost i obrt, sport, organiziranje zajedničkih događanja, narodni plesovi, programi za djecu u klubovima roditelja s kvalificiranim asistentima, pomoć osobama s invaliditetom i njihovim obiteljima)

– aktivnosti usmjerene na očuvanje javnih zgrada i površina (npr. bojanje ograd, parkovno uređenje, sadnja drveća, popravci i čišćenje)

Na ovaj način mladi imaju mogućnost pripremiti se za aktivno građanstvo.

Vlada smatra da načelo solidarnosti i volonterstva te izgradnja takvog stava predstavlja važan prioritet u smislu sektorske i socijalne politike pa je ova inicijativa ugrađena u sustav javnog obrazovanja kao pedesetosatni rad u zajednici kao preduvjet za polaganje završnog ispita na kraju srednje škole. Načela ove mjere ugrađena su u Zakon o javnom obrazovanju iz 2011.

Volonterski rad u zajednici

Prema Zakonu o javnom obrazovanju „volonterski rad u zajednici označava društvene aktivnosti i aktivnosti zaštite okoliša koje se provode u obrazovne svrhe, individualno ili skupno za boljitak lokalne zajednice kojoj učenik pripada, koja se provodi organizirano i ne donosi financijsku korist.“ Izdavanje svjedodžbe o završetku srednjoškolskog obrazovanja uvjetovano je dokazivanjem o obavljenih pedeset sati volonterskog rada u zajednici (to je uvjet za dobivanje svjedodžbe o završetku srednjoškolskog obrazovanja nakon 1. siječnja 2016. godine).

Iskustveno učenje je učinkovit način obogaćivanja iskustava učenika u smislu profesionalne orijentacije kao dijela cjeloživotnog učenja, uklanjanja predrasuda prema osobama s invaliditetom, starijima i potrebitima, razvijanja osjećaja društvene solidarnosti i obrazovanja za demokratsko građanstvo.

Volonterski rad u zajednici ugrađen je u redovite kontinuirane aktivnosti od 9. do 11. razreda i imaju veliki pedagoški učinak kroz pripremu za aktivnosti i refleksiju iskustva.

Obuhvaćaju sljedeće:

- aktivnosti potpore kojima se ostvaruju ciljevi zajednice (npr. redoviti posjeti starijim građanima, djeci i obiteljima kojima je potrebna pomoć, nabava namirnica, kućanski poslovi, čišćenje i popravci)
- programi i aktivnosti pripremljene i organizirane zajedno sa socijalnim i obrazovnim ustanovama (npr. zajednički sportski događaji, ekskurzije, kazališne predstave u domovima za djecu, zajedničke akcije čišćenja u domovima za umirovljenike)
- aktivnosti koje se provode zajedno sa osobama/skupinama s poteškoćama koje žive u zajednici kojoj učenik pripada (ručni rad, sportovi, zajednička organizacija događanja, narodni plesovi, programi za djecu u klubovima roditelja s kvalificiranim asistentima, pomoć za osobe s invaliditetom i njihove obitelji)
- aktivnosti usmjerene na očuvanje javnih zgrada i površina (npr. bojanje ograda, parkovno uređenje, sadnja drveća, popravci i čišćenje)

Volonterski rad u zajednici ima povoljan učinak na demokratski odnos učitelja i učenika, smanjuje nasilje među učenicima i jača komunikaciju između adolescenata i njihovih roditelja.

Nacionalni program volonterskog rada u zajednici podržava internetska stranica koju održava mađarski Institut za obrazovna istraživanja i razvoj i na kojoj se nalaze korisne informacije te odgovori na pitanja učenika, učitelja i ustanova domaćina.

III. OBRAZOVANJE ZA DEMOKRATSKO GRAĐANSTVO I LJUDSKA PRAVA U CRNOJ GORI

Politika i zakonski kontekst

Na temelju tradicionalnih vrijednosti crnogorskog obrazovanja te želje za uvođenjem suvremenih europskih vrijednosti u obrazovni sustav, **Knjiga promjena (2001)** posebno promiče načela demokracije, poštovanja za sve i obrazovanja za sve s ciljem izgradnje demokratskog civilnog društva. **Opći zakon o obrazovanju (2002., 2013)** i ostali zakoni koji uređuju razine obrazovanja slijede ta načela i omogućuju njihovu provedbu u praksi.

Ustav Crne Gore (2007) kao najviši zakonodavni akt garantira osnovna ljudska prava i slobode za sve građane kako je određeno međunarodnim sporazumima i deklaracijama te zaštitu od svih oblika diskriminacije i očuvanja ljudskog dostojanstva.

Promjene u obrazovnom sustavu Crne Gore nisu se uvodile samo na temelju Ustava, nego i na temelju svih relevantnih međunarodnih dokumenata i deklaracija kojima se štiti ljudsko dostojanstvo i osigurava jednak status svim građanima u svim područjima društvenog života. Zadaća obrazovanja je priprema mladih za aktivno i odgovorno ponašanje te život u demokratskom društvu, stoga je uveden novi predmet Građanskog odgoja te okvirni kurikulum radi razvoja građanskih kompetencija koje su prepoznate i u europskim obrazovnim sustavima.

Crna Gora je prepoznala obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava kao sredstvo kojim obrazovni sustav stvara demokratsku osobnost, razvija dijalog, toleranciju, suradnju, razumijevanje i poštovanje za kulturalne i druge razlike te nenasilno rješavanje sukoba. Nizom školskih i izvanškolskih aktivnosti te brojnim programima za demokratsko građanstvo i ljudska prava učinjen je veliki utjecaj na opći razvoj osobnosti, posebno na emocionalni razvoj usmjeren na empatiju, razumijevanje, suradnju, poštovanje, solidarnost i razvoj pozitivnih stavova.

Stoga naš obrazovni sustav propisuje da temeljna znanja, vještine i stavovi demokratskog građanstva i ljudskih prava ne treba uvesti samo kao obvezan i izborni predmet, već ih treba usvojiti i kao načelo poučavanja te provoditi na svim razinama formalnog obrazovanja i u okviru drugih oblika neformalnog i informalnog obrazovanja.

Kurikulum

Obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava je uključen u školske kurikulume.

Uveden je kao obvezni predmet u šestom i sedmom razredu jedan sat tjedno.

Osim toga, Građanski odgoj i obrazovanje uveden je kao obvezni izborni predmet u svim razredima srednje škole. Kurikulum sociologije za srednje strukovne škole uključuje temeljne koncepte EDC/HRE-a. Zanimljivo je da oko 50% učenika odabire Građanski odgoj i obrazovanje kao izborni predmet.

Kroskurikularni pristup načelima obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava njeguje se i naglašava u poučavanju na svim razinama obrazovanja kao i jača međupredmetna korelacija u predmetima poput Istraživanja humanitarnog prava, Povijesti i religija, Zdravoga života, Europske Unije, Europskih integracija itd. Posebni moduli povezani s obrazovanjem za demokratsko građanstvo i ljudska prava dodani su kurikulumu za cjeloživotno učenje. Na temelju analize praktične primjene programa, kao i suvremenih europskih trendova i preporuka (Povelja Vijeća Europe), programi se redovito unapređuju.

Kurikulum za obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava je vrlo prilagodljiv i otvoren u smislu da učitelji zajedno s učenicima samostalno planiraju i provode 15 – 20% kurikuluma u skladu sa zanimanjem i trenutnim potrebama učenika.

Obvezne teme za učenike šestog razreda su obitelj, škola, lokalna zajednica, nacija i država.

Obvezne teme za učenike sedmog razreda su autoriteti i uzori, miran suživot, ljudska prava i prava djeteta, slobode, odgovornost, demokracija, civilno društvo, građanstvo, međuovisnost i društvo budućnosti.

Kod definiranja ciljeva i ishoda učenja fokus je bio na aktivizmu učenika, istraživanju i rješavanju problema korištenjem projektne metode i drugih metoda te izgradnji dobrih odnosa unutar svih društvenih grupa.

Građanski odgoj i obrazovanje uveden je u sva četiri razreda srednje škole. Učenici prvoga razreda imaju 1 sat tjedno, a nastavne teme su:

Moj život u zajednici – ja, drugi, zajednica, Moja uloga u demokratskom društvu – ja, građanin, obitelj, rod, generacijske i kulturalne raznolikosti, Autoritet i uzori u životima mladih.

Učenici drugog razreda imaju 1 sat tjedno, a teme su:

Lokalna zajednica, škola, ljudska prava – odgovornost – prava djeteta, Autoritet – društvena moć, Ekologija – umijeće življenja s prirodom.

Učenici trećeg razreda imaju 2 sata tjedno. Obrađuju se teme: *Država, Demokracija, Politički sustav moje zemlje, Javne službe, Civilno društvo, Ljudi – nacija – kolektivni identitet, Tradicija – kultura, vjera, multikulturalnost i interkulturalnost, Zdravi stil života.*

Učenici četvrtog razreda imaju 2 sata tjedno. Obvezne teme su: *Informacije i masovni mediji – refleksija i stvarnost, Svijet kao „globalno selo“, Međunarodno i regionalno povezivanje, Ujedinjena Europa, Tržišta i demokracija, Zanimanje, profesija i rad, Siromaštvo, Rast broja stanovnika i suvremeni svijet, Rizik i društvena mobilnost, Održivi razvoj, Ljudska prava – univerzalizam – standardi i zaštita.*

Kurikulumi građanskog odgoja i obrazovanja su temelji obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava, no postoji trend i uvjeti na razini škola za provedbu temeljnih ideja i znanja EDC/HRE-a povezanih s izbornim i obveznim predmetima i sa izvannastavnim aktivnostima i i raznim projektima koji se provode u školama.

Cilj je da škola postane model demokratske zajednice u kojoj će svatko dati svoj doprinos i u kojoj će se svatko osjećati kao kod kuće. Škola postaje drugi dom učenicima, jer je to njima uistinu potrebno. To znači da je građanski odgoj i obrazovanje unaprijeđen kao načelo rada i postupanja u školi.

To je otvorilo mogućnost različitim vidovima formalnog i informalnog učenja u ovome području za sve sudionike procesa učenja i sve građane. Proveden je niz projekata kao što su *Obrazovanje za aktivno demokratsko građanstvo, Obrazovanje za suživot s različitostima, Građanin* i mnogi drugi koji su ostavili neizbrisiv trag u našem obrazovnom sustavu i trajno utjecali na naše učenike, učitelje i roditelje.

Stručno usavršavanje

Novi kurikulumi postupno su uvedeni u osnovne škole 2004/2005., a u srednje škole 2006/2007. Da bi provedba bila uspješna, pokrenuto je sustavno stručno usavršavanje.

Kurikulum Građanskog odgoja i obrazovanja propisuje da taj predmet mogu poučavati svi učitelji koji su završili odgovarajuće stručno usavršavanje, a module u srednjoj školi trebaju poučavati učitelji sociologije i filozofije.

Definirani su osnovni moduli stručnog usavršavanja koji se bave temeljnim konceptima predmeta kao i interaktivne metode učenja/poučavanja, ocjenjivanje i vrednovanje postignuća učenika i modul Politička filozofija.

Učitelji imenovani za poučavanje predmeta Građanski odgoj i obrazovanje u osnovnoj školi pohađali su temeljno stručno usavršavanje koje obuhvaća navedena četiri modula. Zavod za školstvo ustanova je koja provodi stručno usavršavanje učitelja i do sada je organizirala niz seminara s temom poučavanja Građanskog odgoja i obrazovanja.

Osim toga, svake godine na prijedlog Zavoda za školstvo Ministarstvo prosvjete provodi akreditaciju programa stručnog usavršavanja za učitelje svih predmeta na svim razinama. Na taj način proces stručnog usavršavanja otvoren je svima: sveučilištima (fakultetima), strukovnim udrugama učitelja, nevladinim organizacija itd.

Stručno usavršavanje učitelja Građanskog odgoja i obrazovanja temelji se na nizu naprednih modula stručnog usavršavanja koje škole i učitelji biraju na temelju svojih potreba.

Odsjek za stručno usavršavanje Sveučilišta Crne Gore povremeno organizira izborne seminare vezane uz obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava.

Ocjenjivanje

Ocjenjivanje i vrednovanje postignuća učenika provodi se u skladu s uobičajenom procedurom propisanom za sve nastavne predmete. Sustav ocjenjivanja je numerički, raspon ocjena je od 1 do 5, no na nizu okruglih stolova i seminara otvorila se rasprava o specifičnim obilježjima ocjenjivanja rada učenika u tim predmetima. Učiteljima je predloženo da, iako je ocjenjivanje sastavni dio procesa poučavanja i učenja, razvijaju samopoštovanje i samopouzdanje učenika, kritički stav prema svim društvenim fenomenima te prema vlastitom mjestu i ulozi u tome.

Uloga nevladinih udruga i udruga mladih

Nevladine udruge su od samog početka imale važnu ulogu u procesu uključivanja građanskog odgoja i obrazovanja u naš obrazovni sustav. One su podupirale i vodile mnoge aktivnosti i projekte. Jedna od njih je KulturKontakt – partner iz Austrije koji je vodio dva velika projekta: *Obrazovanje za aktivno demokratsko građanstvo* i *Obrazovanje za miran suživot*. Predsjedajući UNESCO-a za obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava i Centar Civitas Crne Gore tijekom desetogodišnjeg razdoblja vodili su projekt *Gradanin* koji su učitelji i učenici jako dobro prihvatili i čije se ideje i metode poučavanja još uvijek koriste. Podršku stručnom usavršavanju pružali su OESS, zatim Centar za građansko obrazovanje koji je zajedno sa Zavodom za školstvo izradio Strategiju građanskog odgoja i obrazovanja od 2007. do 2010., Podgorica, 2007., UNICEF, Institut Otvoreno društvo te Vijeće Europe.

Zavod za školstvo, u suradnji s nevladinim udrugama, bio je uključen u mnoge aktivnosti koje je pokrenulo Vijeće Europe u okviru Mreže za obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava u Jugoistočnoj Europi radi promicanja regionalne suradnje u ovome području te razmjene iskustava. Neke od inicijativa su Europska godina građanstva u obrazovanju (2005) i Godina interkulturalnog dijaloga (2008). Predstavnici Crne Gore sudjelovali su u provedbi navedenih aktivnosti tako što su bili uključeni u regionalne i međunarodne kampove, sudjelovali u natjecanjima te pripremali tematske prezentacije u školi i izvan nje. Na taj je način osmišljeno nekoliko interkulturalnih projekata, *inter alia*, *Obrazovanje za miran suživot* u kojem su učenici istraživali kulturalna obilježja svog okruženja, poveznice, toleranciju, međusobno uvažavanje i suživot.

Neke druge nevladine udruge također su bile uključene u aktivnosti vezane uz demokratsko građanstvo i ljudska prava. Na primjer, nevladina udruga Nansen dijalog centar provodio je projekt *Obrazovanje za mir*, a nevladina udruga Pedagoški centar Crne Gore provodio je projekt *Obrazovanje za socijalnu pravdu*.

Istraživanje

U razdoblju nakon uvođenja Građanskog odgoja i obrazovanja u naš obrazovni sustav, istraživanje i vrednovanje poučavanja i učenja provedeno je nekoliko puta.

Prvo istraživanje provodio je Zavod za školstvo 2007. godine u suradnji s nevladinom udrugom Centar za građansko obrazovanje. Provedeni su intervjui s učiteljima, učenicima i roditeljima. Zaključeno je da su sve tri strane dobro prihvatile ovaj nastavni predmet, da bi se njegova provedba trebala nastaviti, kao i modernizacija resursa i metoda rada, te postići veća uključenost roditelja u sam proces.

Sljedeće istraživanje proveli su stručnjaci 2008. godine na uzorku od dvanaest osnovnih i sedam srednjih škola. I ovo istraživanje je potvrdilo da je predmetu Građanskog odgoja i obrazovanja dano dovoljno prostora u školama te da su ga dobro prihvatili učitelji, uprava škole, učenici i njihovi roditelji.

Regionalno istraživanje Građansko obrazovanje u Jugoistočnoj Europi provedeno je u suradnji s CIVITAS-om Bosne i Hercegovine. Istraživanje je bilo usmjereno na znanja učenika o građanstvu, ljudskim pravima i demokraciji te stavove učenika o Građanskom odgoju i obrazovanju kao nastavnom predmetu, njihovoj političkoj kulturi te znanju o europskim integracijama.

Na kraju, proveden je opsežan projekt *Evaluacija obrazovnih reformi u Crnoj Gori* (2010–2012).

Ovaj istraživački projekt organizirali su Mreža zaklada Otvoreno društvo i Pedagoški centar Crne Gore uz trajnu podršku Ministarstva prosvjete, Zavoda za školstvo i Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva. Projekt je istraživao kompetenciju za aktivno demokratsko građanstvo, ne samo u okviru nastavnog predmeta Građanskog odgoja i obrazovanja, nego u okviru cjelokupnog kurikuluma i demokratske prakse u školama.

Rezultati su dostupni na internetskoj stranici Zavoda za školstvo:

www.zavodzaskolstvo.gov.me

Zavod za školstvo povremeno organizira unutarnje istraživanje kojim se mjeri ukupna kvaliteta poučavanja. Istraživanje koje se posebno bavilo školskim ozračjem, položajem učenika i njihovih prava, sloboda i odgovornosti provedeno je 2012. pod nazivom Položaj učenika u školama.

Primjeri relevantne prakse

Brojne aktivnosti i primjeri dobre prakse na različite se načine predstavljaju stručnjacima i široj javnosti.

Brojna školska, regionalna i državna natjecanja organiziraju se u okviru projekta *Gradanin*. Na tim natjecanjima učenici predstavljaju svoje pokazne mape (portfolije) u kojima ističu probleme na koje su naišli u svojim zajednicama i predlažu rješenja kako ih se može riješiti. Ta događanja otvorena su široj publici i medijima.

Škole su upoznate sa sustavom profesionalnog razvoja učitelja u okviru kojeg učitelji često prezentiraju svoju nastavu, primjere dobre prakse i postignuća učenika na radionicama koje se organiziraju u njihovim školama.

Također, seminari koji se redovito organiziraju učiteljima nude mogućnost razmjene primjera dobre prakse.

Stručni časopisi za učitelje koji se bave temom primjera dobre prakse u poučavanju pomažu učiteljima u poboljšanju njihova rada. Neki od njih su Vaspitanje i obrazovanje, Prosvjetni rad i Profesionalni razvoj nastavnika u Crnoj Gori koje objavljuje Zavod za školstvo.

Reference

Školski kurikulum dostupan je na internetskoj stranici Zavoda za školstvo:

<http://www.zavodzaskolstvo.gov.me>

Knjiga promjena, Ministarstvo obrazovanja i znanosti Crne Gore, Podgorica, 2001.

Strategija Građanskog odgoja i obrazovanja u osnovnim i srednjim školama u Crnoj Gori od 2007. do 2010., Zavod za školstvo u suradnji s Centrom za građansko obrazovanje, 2007.

IV. OBRAZOVANJE ZA DEMOKRATSKO GRAĐANSTVO I LJUDSKA PRAVA U RUMUNJSKOJ

Politika i zakonski kontekst

Rumunjska je potpisnica svih pravnih instrumenata Vijeća Europe, OESS-a i Ujedinjenih naroda vezanih uz pravo na obrazovanje, prava manjina, prava djeteta, uklanjanje svih oblika diskriminacije, zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda. Prema članku 20.1 Ustava, ustavne odredbe odnose se na prava i slobode građana, a tumače se i primjenjuju u skladu s Općom deklaracijom o ljudskim pravima i temeljnim instrumentima za zaštitu ljudskih prava kojih je Rumunjska potpisnica. Nadalje, članak 20.2 propisuje da se u slučaju neusklađenosti domaćeg zakonodavstva s međunarodnim zakonodavstvom za zaštitu ljudskih prava kojih je Rumunjska potpisnica, primjenjuju međunarodni propisi.

Zakonski okvir koji omogućuje obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava također uključuje sljedeće dokumente:

1. Zakon o nacionalnom obrazovanju 1/2011. propisuje pravo na obrazovanje svim građanima, pravo na obrazovanje koje poštuje ljudsko dostojanstvo, ljudska prava i temeljne slobode. Moralne i građanske vrijednosti, kao i poštovanje prirode, društvenog te kulturnog okruženja, temelji su nacionalnog obrazovanja. Društvena i građanska kompetencija navode se kao obrazovni cilj zajedno s drugim kompetencijama navedenima u dokumentima Europske komisije (komunikacija na materinskom jeziku i barem dva strana jezika, matematička kompetencija, temeljne kompetencije u znanosti i tehnologiji, smisao za inicijativu i poduzetništvo, kulturna osviještenost i izražavanje te učenje kako učiti).

2. Zakon 272/2004. o zaštiti i promicanju prava djeteta jamči poštovanje prava djeteta u skladu s načelima poštovanja i promicanja prioriteta djeteta kao najvećeg interesa, jednakih mogućnosti, nediskriminacije i osiguranja stabilnosti i kontinuiteta skrbi, odgoja i obrazovanja djece uzimajući u obzir njihovo etničko, vjersko, kulturno i jezično porijeklo pri odabiru mjera zaštite (članak 6 /a, b, i/). Dijete ima pravo na poštovanje učitelja u procesu učenja i poučavanja, na informiranje o svojim pravima i načinima na koje ih može ostvariti (članak 48 /2/).

3. Zakon 116/2002. o prevenciji i sprječavanju društvene marginalizacije propisuje financijsku potporu osobama školske dobi koje pripadaju obiteljima s pravom na garantirani minimalni dohodak, s dvoje ili više djece koja se redovno školuju u sustavu obveznog obrazovanja u vidu obrazovne stipendije (članak 19 /1 – 4/).

Kurikulum

Nacionalni kurikulum je glavni instrument za provedbu obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava. Uveden je 1998/1999. godine i nekoliko puta revidiran. Obrazovanje za

demokratsko građanstvo i ljudska prava je uključeno u školski kurikulum na sljedeće načine:

I. Formalno – kurikularno učenje provodi se kao kronološko stupnjevano učenje u sustavnoj strukturi specijaliziranih ustanova različitih razina obrazovanja (predškolsko, osnovno, srednje, više srednje i postsekundarno obrazovanje), a provode ga specijalizirani stručnjaci (edukatori, učitelj, mentori).

I. 1. Zajednički školski kurikulum (obvezni predmeti) u obveznom obrazovanju:

- Kurikulum Građanskog odgoja i obrazovanja, 3. razred, 1 sat tjedno. Plan i program uključuje teme poput *Pravila skupine: prava i odgovornosti unutar skupine*
- Kurikulum Građanskog odgoja i obrazovanja, 4. razred, 1 sat tjedno. Plan i program uključuje teme poput *Prava djeteta*
- Kurikulum Građanskog odgoja i obrazovanja, 7. i 8. razred, 1 – 2 sata tjedno. Planovi i programi uključuju teme poput *Građanska prava i odgovornosti, Ljudska prava* (7. razred) te *Sloboda i odgovornost, pravda i jednakost* (8. razred)

Pitanja vezana uz obrazovanje za građanstvo i ljudska prava konceptualni su temelj razvoja kurikuluma discipline humanističkih i društvenih studija, moralnog i građanskog obrazovanja za mir, pravdu i društvenu jednakost.

Ljudska prava, mir i sigurnost dio su sociokulturalne teme obrazovanja za održivi razvoj koji također obuhvaća ravnopravnost spolova, kulturalnu raznolikost, interkulturalno obrazovanje, zdravstveno obrazovanje, kvalitetu života, dobro upravljanje (transparentnost, sloboda izražavanja, doprinos razvoju politike), obrazovanje za očuvanje naslijeđa i lokalna povijest.

I. 2. Teme obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo u neobveznom obrazovanju

- Kurikulum nastavnog predmeta Sociologije, 2 sata tjedno u gimnazijama specijaliziranim za društvene znanosti obuhvaća teme poput: *Društveni problemi – diskriminacija, kriminal, društveni sukobi, korupcija, siromaštvo*
- Kurikulum nastavnog predmeta Filozofije (1 – 3 sata tjedno, ovisno o specijalizaciji), obuhvaća teme poput: *Sloboda i društvena i politička odgovornost, Jednakost i pravda, Ljudska prava*
- Kurikulum nastavnog predmeta Društvene znanosti, 1 sat tjedno u gimnazijama specijaliziranim za društvene znanosti i strukovnim vojnim srednjim školama specijaliziranim za društvene znanosti, obuhvaća teme poput: *Demokratska načela i građanstvo*

I. 3. Kroskurikularne teme/predmeti (u nastavnim predmetima poput Povijesti, Rumunjskoga jezika i književnosti, stranih jezika itd.)

I. 4. Nacionalna ponuda školskog kurikuluma (izborni predmeti)

- Školski plan i program za izborni predmet Građanski odgoj i obrazovanje, viša srednja škola (svi profili), 1 sat tjedno (dostupni posebni udžbenici)
- Školski plan i program za izborni predmet Obrazovanje za demokraciju, viša srednja škola, 1 sat tjedno
- Školski plan i program za izborni predmet Institucije EU-a, viša srednja škola, 1 sat tjedno
- Školski plan i program za izborni predmet Međunarodno humanitarno pravo, viša srednja škola, 1 sat tjedno (predmet se poučava prema posebnom udžbeniku i priručniku za učitelje).

Kao dio formalnog kurikulumu, programi studija za svaki predmet navode opće i posebne kompetencije, sadržaj i predložene aktivnosti učenja za primjenu u nastavi i izvan nje.

II. Neformalno učenje/obrazovanje provodi se putem izvankurikularnih obrazovnih aktivnosti koje su alternativa formalnom kurikulumu sustavu učenja. Obrazovne ga ustanove provode neovisno ili pak u partnerstvu s različitim organizacijama na lokalnoj, regionalnoj, nacionalnoj ili međunarodnoj razini, bilo da se radi o vladinim ili nevladinim organizacijama.

Stručno usavršavanje

Inicijalno obrazovanje provode sveučilišta/odsjeci za obrazovanje učitelja na temelju okvirnog kurikulumu koje je Uredbom odobrilo Ministarstvo obrazovanja. Uobičajeno je da su učitelji i poučavatelji u području obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava oni s diplomom povijesti, društvenih znanosti, filozofije, psihologije, pedagogije, prava, ekonomije, političkih znanosti. Do sada nije bilo sveučilišnih programa za specijalizaciju budućih učitelja EDC/HRE-a. U tom kontekstu stručno usavršavanje u području obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava ima veliku važnost. Međutim, obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava dio je inicijalnog obrazovanja kojim sveučilišta/fakulteti obrazuju učitelje društvenih znanosti, a teme su integrirane u opće predmete (npr. *Upravljanje razredom*) ili postoje kao izborni predmet.

Stručno usavršavanje provode različite institucije za stručno usavršavanje (javne ustanove, nevladine udruge i privatne tvrtke). Programe usavršavanja akreditira Ministarstvo obrazovanja na temelju posebne metodologije. Stručno usavršavanje u ovom području je dostupno, ali nije obvezno. Mnoge teme akreditiranih programa stručnog usavršavanja uključuju i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava (npr. demokratsko ozračje za učenje, upravljanje sukobima, sudjelovanje učenika, prava djeteta itd.), a provode se uz potporu Europskog socijalnog fonda. Učitelji sudjeluju u aktivnostima stručnog usavršavanja koje organiziraju međunarodne institucije/tijela/organizacije kao što su Vijeće Europe, Europska Unija, UNICEF, UNESCO, UNHCR, a provode se i druge aktivnosti u okviru bilateralne i multilateralne suradnje u području obrazovanja i stručnog usavršavanja). Sudjelovanje učitelja u stručnom usavršavanju je obvezno, no teme su vrlo različite (npr. *Upravljanje projektima i programima vezanima uz ljudska prava i prava djeteta*).

Ocjenjivanje

Načini ocjenjivanja koje koriste učitelji predmeta vezanih uz obrazovanje za demokratsko građanstvo slični su onima koje koriste učitelji drugih predmeta. Osim toga, načini ocjenjivanja vezani su uz psihološka obilježja učenika i specifičnosti predmeta uključujući takozvane tradicionalne, ali i alternativne načine ocjenjivanja (usmeno ispitivanje, pisani rad, pokazne mape /portfelj/, kolegijalno ocjenjivanje i projekti davanja povratnih informacija).

U osnovnom obrazovanju ocjenjivanje postignuća učenika temelji se na kvalitativnim deskriptorima: nedovoljan, dovoljan, dobar, vrlo dobar i odličan.

U nižem i višem srednjem obrazovanju ocjenjivanje postignuća učenika provodi se ocjenama 1 do 10. Napredak učenika iz jednog u drugi razred (u okviru istog obrazovnog ciklusa) vezano je uz postignute rezultate: najmanje 5.00 iz svakog predmeta kao zaključna srednja ocjena i 6.00 iz vladanja.

Novi sustav ocjenjivanja i vrednovanja treba biti razvijen, jer je usvojen novi zakon o obrazovanju. Taj zakon navodi da će ocjenjivanje biti usmjereno na kroskurikularne teme i vještine za svih osam ključnih kompetencija, uključujući i društvenu i građansku kompetenciju, a provodit će se u obliku usmenog ispitivanja.

Uloga nevladinih udruga i udruga mladih

Nevladine udruge provode mnoge projekte i aktivnosti u području formalnog obrazovanja (predlažući kurikulumu i materijale za učenje za školski kurikulumu), neformalnog obrazovanja i stručnog usavršavanja (neke od njih provode akreditirane seminare stručnog usavršavanja za učitelje). Osim toga, neki projekti usmjereni su na promicanje prava pripadnika nacionalnih manjina te su određene nevladine udruge osmislile uspješne i inovativne projekte. To su: Interkulturalni institut u Temišvaru, Centar za resurse i etno-kulturalnu raznolikost (Cluj), Udruga *Divers* (Tg. Mureș), Regionalni centar PER (Bukurešt i Tg. Mureș), Centar *Educația 2000+* Centre (Bukurešt), Liga *Pro Europa* (Tg. Mureș), Zaklada Novi horizonti, Udruga *Prosper ASE* (Bukurešt), Euro Ed (Iași), ogranak udruge studenata AIESEC u Rumunjskoj.

Program za promicanje prava djeteta *I mi imamo prava*, koji na nacionalnoj razini provodi organizacija Spasimo djecu, ima cilj pripremiti učenike i učitelje predtercijarnog obrazovanja da priznaju, podržavaju i promiču prava djeteta. Projekt je imao direktan utjecaj na kurikulumu uvođenjem nekih izbornih predmeta s temom prava djeteta.

2010. godine projekt zaklade Novi horizonti bio je usmjeren na razvoj vještina aktivnog građanstva u okviru neformalnih aktivnosti za učenike. Ista nevladina udruga, u partnerstvu s Britanskim savjetom, provodila je program *Aktivni građani 2010/2011*. Korisnici su bili mladi iz pokrajina Iași, Neamț, Hunedoara, Mehedinți, Cluj i Timiș. Program je imao tri glavne sastavnice: edukaciju, projekte u zajednici i međunarodnu razmjenu.

Projekt *Moja prava su tvoja prava*, koji je osmislio Centar Educația 2000+, imao je cilj pokrenuti kampanju uvođenja načela nediskriminacije (etničke, rodne i sl.) u obrazovanje, na temelju poštivanja ljudskih prava i prava djeteta. Korisnici su bili učenici, učitelji, roditelji, lokalne vlasti i predstavnici civilnog društva lokalne razine.

Britanski savjet provodio je program *Aktivni građani* u partnerstvu sa zakladom Novi horizonti. Korisnici su bili mladi iz pokrajina Iași, Neamț, Hunedoara, Mehedinți, Cluj i Timiș. Program je imao tri glavne sastavnice: edukaciju, projekte u zajednici i međunarodnu razmjenu.

Istraživanje

Recentni istraživački projekti vezani uz obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava koje je provodio Institut za obrazovne znanosti (www.ise.ro):

Prava djeteta u školskom kontekstu. Istraživanje je pokazalo razinu informiranosti i osviještenosti učenika vezanih uz njihova prava, njihove izvore informacija o njihovim pravima, odraz prava djeteta u obrazovnoj praksi i obrazovnom ozračju škole.

Integracija ključnih kompetencija u pristupe poučavanju. Ovaj istraživački projekt bio je usmjeren na eksperimentalnu provedbu programa stručnog usavršavanja. Cilj je osnaživanje učitelja koji sudjeluju u razvijanju ključnih vještina svojih učenika, kroz metode i analizu tih metoda poučavanja, integrirati ključne kompetencije u pristup poučavanja.

Građanstvo i sudjelovanje mladih u politici. Istraživanje provedeno 2011. s ciljem utvrđivanja i analize odnosa između građanskog odgoja i obrazovanja i društvenog razvoja, između aktivnog građanstva i uključenosti mladih u politički život.

Moralni i afektivni odgoj i obrazovanje i uloga učitelja u potpori razvoju djeteta. Ovim istraživanjem htjelo se utvrditi s kojim se izazovima i poteškoćama susreću učitelji i učenici kada se radi o moralnom i afektivnom odgoju i obrazovanju u školi te istražiti kako učitelji vide svoju ulogu, utvrditi koja su kritična područja inicijalnog obrazovanja i stručnog usavršavanja te koje su potrebe za poboljšanjem. Ono je utemeljeno na nekoliko ključnih pitanja:

1. Osigurava li škola ozračje koje je uglavnom (ili isključivo) usmjereno na intelektualno obrazovanje?
2. Priprema li škola učenike za društveni život i je li to moguće, a da pritom nema čvrstih moralnih smjernica i prikladnog ozračja?
3. Jesu li učitelji kao stručnjaci za pojedini predmet svjesni posljedica svog ponašanja prema moralnom i afektivnom razvoju djece?
4. Kako možemo objasniti čestu sklonost prebacivanja odgovornosti za moralni i afektivni odgoj i obrazovanje s roditelja na učitelje i obratno?

Istraživanje je utvrdilo da uvođenje promjena u obrazovanje počinje stručnim usavršavanjem učitelja. Da bi škola bila „drugačija“ i stručno usavršavanje treba provoditi „drugačije“ s naglaskom na razvoj praktičnih pedagoških vještina, ljudsko sazrijevanje i postajanje učiteljem. Autentična transformacija škola i učitelja ne može se nametnuti zakonom, ona se pojavljuje i osnažuje na prirodan način kao posljedica toga što su i kakvi su učitelji.

Analiza predmetnih kurikuluma i udžbenika (u upotrebi u nacionalnom obrazovnom sustavu u osnovnom i srednjem obrazovanju). Ovu aktivnost koordinirao je Institut za obrazovne znanosti kao dio projekta o razvoju novog referentnog okvira za nacionalni kurikulum. Analiza je obuhvatila predmetne kurikulume i niz udžbenika za područje obrazovanja za demokratsko građanstvo.

Primjeri relevantne prakse

Državna natjecanja za učenike su posebna kategorija aktivnosti u području EDC/HRE-a. To su složene aktivnosti koje imaju nastavnu i izvannastavnu dimenziju. Najznačajnija od njih, na državnoj razini, jesu:

1. Olimpijada Građanskog odgoja i obrazovanja za učenike 3. i 4. razreda (osnovna razina) koja se svake godine organizira na školskoj/lokalnoj/regionalnoj i državnoj razini
 2. Olimpijada građanske kulture za učenike 7. i 8. razreda (srednja razina) koja se svake godine organizira na školskoj/lokalnoj/regionalnoj i državnoj razini
- Sudionici obiju građanskih olimpijada su timovi od po dva učenika, a oba natjecanja financira i koordinira Ministarstvo nacionalnog obrazovanja (Školski kurikulum i metode rada za školska natjecanja dostupna su na internetskoj stranici Ministarstva nacionalnog obrazovanja (www.edu.ro)).

Nacionalna strategija zaštite i promicanja prava djeteta (donesena odlukom Vlade 860/2008) usmjerena je na mobilizaciju resursa i odgovornost svih dionika za osiguranje učinkovitih partnerstava i zaštitu prava djeteta i uvjeta za razvoj djece u rumunjskom društvu. Praćenje poštivanja prava djeteta podrazumijeva dva vida djelovanja: 1. praćenje provedbe prava djeteta i 2. praćenje i kontrola kršenja prava djeteta. Dokument sadrži načela na kojima se temelji strategija, ciljne skupine, institucije odgovorne za provedbu strategije (Nacionalno tijelo za zaštitu djeteta odgovorno je za koordinaciju i praćenje), očekivane rezultati zaštite i promicanja prava djeteta te proračunska sredstva za provedbu strategije. Provedba strategije zacrtana je operativnim planovima za sljedeća razdoblja: 2008/2009., 2010/2011. i 2012/2013.

Prevođenje publikacija Vijeća Europe (npr. Osiguranje kvalitete obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava, Alati za stručno usavršavanje u području obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava, Poučavanje demokracije – vol. VI, i Življenje demokracije – vol. III, Povelja Vijeća Europe o obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava) doprinijelo je diseminaciji i razvoju obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava.

eTwinning projekti osmišljeni u okviru inicijative eTwinning Action – dijela Programa za cjeloživotno učenje Europske komisije, u koje su se uključile škole iz raznih država Europe, imaju veliki potencijal za pružanje podrške obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava. Mnogi eTwinning projekti imaju snažnu interkulturalnu dimenziju. Oni također promiču aktivno učenje, uključenost učenika u projekte različitih vrsta, suradnju i odgovornost učenika i učitelja, dobro ozračje za učenje i bliskije odnose i komunikaciju između učenika i učitelja.

Reference

Školski kurikulum dostupan je na internetskoj stranici Instituta za obrazovne znanosti:
<http://programe.ise.ro/Programescolareinvigoare.aspx>

www.civica-online.ro

UMJESTO ZAKLJUČKA...

Glasovi sudionika EDC/HRE-a

Ovaj projekt nije samo o učenju engleskog i suradnji s učenicima iz drugih škola u Europi, već i o pripremi nas učenika za stalan posao koji ćemo imati u budućnosti: da budemo dobri građani, da stvorimo svoj život i svijet oko nas, sa strpljenjem i odgovornošću, da budemo aktivno uključeni u društveni život zajednice, da izražavamo pravovremeno svoje želje i potrebe, da koristimo pravo glasovanja, koje je odgovornost i privilegija.

To je ono što ga čini velikim, i to je ono što daje smisao svim naporima!

A.C, učenica Škole 29, Galati, Rumunjska, govori o eTwinning projektu – **Selo duge:**
Učenje o građanstvu, ljudskim pravima i engleskom jeziku putem simulacije
<http://therainbowvillageproject.blogspot.ro/>

Sudjelovanje u tom projektu za mene predstavlja vrijedno iskustvo koje nisam mogao steći ni na jednom mjestu osim u Hrvatskom saboru. Teoretsko znanje stečeno u školi sada sam mogao primijeniti te u praktičnom smislu upoznati način funkcioniranja vlasti, posebno one zakonodavne. Osjetio sam odgovornost javnog nastupa za svaki pokret, za svaku izgovorenu riječ. Spoznao sam vrijednost rada političara koji svakodnevno donose odluke koje se odražavaju na funkcioniranje cjelokupne države. Nakon sudjelovanja u tom projektu odlučio sam dati svoj doprinos društvu i aktivno se uključiti u politički život svog mjesta.
<http://itv.sabor.hr/itvents/axx.axd?ID=6>.

Ivan Kurečić, 4. razred
Srednja škola Bedekovčina, Hrvatska

O njima sam znala da ne vole pisati zadaću, da se vole baviti nečim drugim na nastavi, osim materijala... No nisam mislila i stoga mi je iznimno drago da sam to doznala da jako rado nesebično pomažu drugima

Učiteljica, Mađarska

S vremenom sam naučila da samo uključivanjem učenika u odabir i dogovaranjem pravila te donošenje odluka koje se na njih odnose mogu pomoći učenicima da postanu odgovorne osobe. Ponekad ih podsjetim na "grčko" načelo: sloboda svake osobe počinje vladavinom prava.

MV, učiteljica Kemije, Rumunjska

Dodijeljen sam gđji Rosie koja u početku nije bila raspoložena da odradi sve do kraja. No ja sam odlučio da ona bude kao računalo. Gđja Rosie je vrlo energična gospodja koja se ne dosadjuje niti trenutka... Na svako uspješno otvaranje mape počeli bismo se smijati i oboje smo bili jako sretni da smo postigli napredak.

Informatički tečaj za starije osobe, Mađarska

Tako smo se dobro osjećali kad su se maleni nasmiješili. Na nekoliko sati zaboravili su okolnosti u kojima žive (bolnica).

Najljepše mi je bilo na odjelu pedijatrije gdje smo se Gina i ja igrale s njom. Nisam o tome prije razmišljala, no mogla bih biti medicinska sestra ili liječnica.

Učenici iz Mađarske uključeni u volonterski rad u zajednici

Ovaj predmet nije o učenju lekcija napamet. U njemu promišljamo i primjenjujemo stečeno znanje u životu - to su njegovi ciljevi. No, za mene osobno, najljepši trenutak je kad osjetim da moj razred nije samo grupa stidljive djece, već zajednica, zajednica u kojoj se svi osjećamo jednakima u trenutku kad učimo nešto novo kao pojedinci ili kao grupa. Doista, Građanski odgoj i obrazovanje nije školski predmet nego znanost koju učimo cijeli život.

Mirela Rujović, 8. razred
Osnovna škola „Štampar Makarije“, Podgorica, Crna Gora

INSTEAD OF CONCLUSIONS...

the voices of EDC/HRE actors

This project is not only about learning English and working together with pupils from other schools in Europe, it is about preparing us, the pupils, for the full-time job we are going to have in the future: being good citizens, designing our lives and the universe around us, with patience and responsibility, being actively involved in the social life of the community, expressing, at the right time, our needs and wishes, exercising our right to vote, which is both a duty and a privilege.

That's what makes it great, that's what makes the efforts well worth it!

A.C, student, School no 29, Galati, Romania, speaking about an eLearning project – Rainbow Village: learning citizenship, human rights and English through simulation

<http://therainbowvillageproject.blogspot.ro/>

I knew about them that they do not like to write homework, that they like to deal with something else in class than the material. But I did not think and therefore I am very happy to have found out about them that they are happy to provide selfless help to others.

Teacher, Hungary

I learned, over time, that only by involving students in choosing and negotiating rules, in the decisions affecting them, I can help them become responsible persons. I use to remind them the "Greeks' principle": everyone's freedom starts from the rule of law.

MV, teacher of Chemistry, Romania

I was assigned to Mrs Rosie, who at first sight did not really feel like doing the whole thing. But I decided to make her like the computer. Mrs Rosie is a very energetic lady who was not bored for a minute... A fully successful opening of a folder made us laugh and both of us were happy to step forward.

Information technology training for seniors, in Hungary

It felt so good to make the little ones smile. For a few hours they forgot the circumstances they lived in. (hospital service)

I experienced the most beautiful moment when we were at the Pediatrics Department with Gina and I played with her. I have not thought about it before but perhaps I will be a nurse or a doctor.

Students from Hungary, involved in community service projects

For me, the participation in the Simulation of the Croatian Parliament for Secondary-school Students has been a valuable experience that I could have gained only in the Croatian Parliament: I was able to implement the theoretical knowledge that I have learned in school, and have the first-hand experience of how the government works, especially the legislature. I have felt the responsibility that one has for every movement and every word spoken in public. I have realised the value of the work that politicians do, because on a daily basis they make decisions that reflect on the functioning of the entire state. After participating in this project, I have decided to give my contribution to society and become actively involved in the political life of my town.

<http://tvs.sabor.hr/tvrevizija.aspx?ard?ID=6>

Ivan Kurecic, 4th grade
Bedeckovcina Secondary School, Croatia

This subject is not about learning lessons by heart. It makes us reflect and apply the gained knowledge in life - these are its objectives. But to me personally, the most beautiful moment is when I feel that my class is not just a group of shy kids, but a community, a community where we all share the same feelings at the moment when we learn something new as individuals or as a group. Indeed, Civic Education is not a school subject, but the science that we all are learning through life.

Mirelakuojovic, 8-th grade

Primary school "StamparMakarije", Podgorica, Montenegro

- **Integrating key competences in teaching approaches.** The research project focused on the application of a pilot training programme to empower teachers participating in the development of students' key skills through the methodology, analysis of working methods to integrate key competences in the teaching approach.

- **Citizenship and youth political participation** – research carried out in 2011, exploring the relationship between citizenship, education, and social development, between active citizenship and youth involvement in political life.

- **Moral and affective education and the role of teachers in supporting the development of children.** This research paper aimed to identify the current challenges and difficulties faced by teachers and students in relation to moral and affective education in school, to explore how teachers understand their role, to identify critical areas of initial and in-service training and needs for improvement. *It was built upon several key-questions: Does the school provide an environment mainly (or solely) focused on intellectual education? Does school prepare children for social life and is this possible unless providing strong moral guidelines and an appropriate climate? Are teachers, as specialists of a particular subject, aware of the consequences of their behaviour towards the moral and affective development of children? How can we explain the frequent predisposition of passing the responsibility for moral and affective education from parents to teachers and vice versa? According to the research findings, to conduct thorough changes in education, we should begin with teacher training. For a "different" school, training should be done "differently", with a focus on developing practical pedagogical skills and on human maturation for becoming a teacher. Authentic transformation of school and teachers cannot be imposed by a law; it appears and strengthens in a natural and necessary manner as a consequence of the teachers' way of being.*

- **An analysis of the subject curricula and of the textbooks** (used in the national education system in primary and secondary education) - the activity was coordinated by the Institute for Education Sciences, as part of a project on the development of a new framework of reference for the national curriculum. This analysis also included subject curricula and a number of textbooks related to the education for democratic citizenship.

Examples of relevant practices

The national competitions for students represent a special category of activities regarding Citizenship and Human Rights Education. As complex activities they involve both a curricular component and extra-curricular dimensions. Of all of these, the most significant, at national level are:

- Civic education Olympics organized for classes III and IV (primary level), yearly held at the school/local/country and national level; Civic Culture Olympics organised for classes VII and VIII (secondary level), held annually at the school/local/country school/local/country and national level; for both Civic Olympics, the participants are teams including only two students.

Both contests are funded and coordinated by the Ministry of National Education (The school curriculum and the methodologies for school competitions are available on the website of the Ministry of National Education at www.edu.ro).

References

The National Strategy on protecting and promoting children's rights (approved by the Government Decision 860/2008) has as its overall objective the mobilization of resources, by making the relevant stakeholders responsible for ensuring effective partnership and protection of children's rights and of children's condition in Romanian society. The monitoring of children's rights involves two aspects: a) monitoring the implementation of children's rights; b) monitoring and control of children's rights violations.

Specified principles underlying the strategy, the target groups, the institutions responsible for implementing the strategy (the National Authority for Child Protection having the coordination and the monitoring role), the expected results of the protection and promotion of child's rights, the budget to implement the strategy are to be found in the document.

Three stages were scheduled for the implementation of the strategy, culminating in operational plans for the following periods: 2008-2009, 2010-2011 and 2012-2013.

The translation of several publications prepared by the Council of Europe (for example, Quality Assurance of EDC/HRE, Tool on Teacher Training for EDC/HRE, Teaching democracy - vol. VI, and Living in democracy - vol. III, the Charter on EDC/HRE) contributed to the dissemination and the development of EDC/HRE.

The eTwinning projects developed in the framework of the eTwinning Action – part of the Lifelong Learning Programme of the European Commission, involving schools from different countries in Europe, have great potential for supporting EDC/HRE. Many eTwinning projects have a strong intercultural dimension. They also promote active learning, pupils' involvement in different type of projects, pupils' and teachers' collaboration and responsibility, a good learning climate and a closer relationship and communication between students and teachers.

The school curriculum can be accessed on the website of the Institute for Education Sciences, at <http://programaisc.ro/Programescolareinvestigare.aspx>

www.civica-online.ro

- school syllabus for the optional subject "International humanitarian law", upper secondary level, 1 hour/week (the discipline is being delivered based on a specific textbook and a teacher's guide).

As part of the formal curriculum, the programmes of studies for each subject matter present the general and specific competences, the content and the suggested learning activities to be organised during lessons or as extracurricular activities.

B. Non – formal learning/education, delivered through extracurricular educational activities as an alternative for the formal – curriculum learning system, conducted by various educational institutions, independently or in partnership with various organisations – either governmental or non-governmental – at local, regional, national and international level.

Teacher training

The initial training is delivered by universities/departments for teacher training, based on a framework curriculum approved through Order of the Ministry of Education. Usually the teachers and trainers in the field of EDC graduated history, social sciences, philosophy, psychology, pedagogy, law, economy or political sciences. Until now, there are no university programmes for the specialisation of prospective EDC/HRE teachers. In this context, **in-service teacher training** for EDC has great importance. However, education for democratic citizenship and human rights are included in the initial training provided by some universities/faculties that train teachers for social-studies, as topics integrated into a larger course (for example *Classroom management*) or as an optional subject.

The in-service training can be provided by various training institutions (public, NGOs or private companies). The courses have to be accredited by the Ministry of Education based on a specific methodology. Training in the field of reference is available, but not mandatory. Many accredited in-service teacher training topics including those of EDC and HRE (for example, democratic learning environment, managing conflicts, students' participation, the rights of the child etc.) are provided with the support of the European Social Fund. Teachers participate in training activities organised by international institutions/bodies/organisations such as the Council of European Union, UNICEF, UNESCO, UNHCR, or other activities carried out under bilateral or multilateral cooperation in education and training etc.). Participation of teachers to in-service training programmes is mandatory, but the topic of these programmes is very diverse (i.e. project management and programmes regarding human and children's rights).

Assessment

The assessment methods used by teachers who teach subjects related to the education for democratic citizenship are similar to those used by the teachers who teach other subjects; at the same time, these methods are related to the psychological particularities of the students and to the specificity of the subject; they include the so called traditional methods, but also alternative methods (such as oral questioning, written papers, portfolios, peer assessment and feedback projects).

In primary education, the assessment of the students' performance uses qualitative descriptors: *insufficient, sufficient, good, very good and excellent*.

In lower and upper secondary education the assessment of students' performance is realised in marks (from 1 to 10). The progress of the students from one grade to the next one (within the same education cycle) is related to the results obtained: at least 5.00 for each subject, as a final average mark, and at least 6.00 for behaviour.

A new evaluation and assessment system has to be developed as a consequence of the adoption of a new education law. The Law mentions that assessment will focus on cross-curricular topics and skills and on all of the 8 key competences, including the one referring to the social and civic skills, having the format of an oral examination.

Role of non-governmental and youth organisations

Non-governmental organisations run many projects and activities in the area of formal education (by proposing curricula and learning sources for school-based curriculum), non-formal education and teacher training (some of them run accredited training courses for teachers). Other projects are promoting the rights of persons pertaining to national minorities. Among these the following have developed successful and innovative projects: The Intercultural Institute Timisoara, The Centre of Resources and Ethnic-cultural Diversity (Cinj), *Divers Association* (Tg. Mures), *FER Regional Centre* (Bucarest and Tg. Mures), *Educatia 200+* Centre (Bucarest), *Pro Europa League* (Tg. Mures), *New Horizons Foundation, Prosper ASE Association* (Bucarest), *Euro Ed* (Iasi), the branch of *AIESEC Romania* student association etc.

In 2010, a project of the *New Horizons Foundation* aimed to develop skills related to active citizenship for pupils through non-formal learning activities. The same NGO ran, in 2010-2011, in partnership with the British Council, a programme called "Active Citizens". The beneficiaries were young people from Iasi, Neamt, Hunedoara, Mehedinti, Cluj and Timis counties. The programme had 3 main components: training, community projects and international exchange. *My rights are your rights* project, developed by Educatia 200+ Centre had as its main objective to initiate a campaign to implement in education the principle of non-discrimination (on ethnic, gender criteria etc.), focusing on the respect of human and children's rights. The project beneficiaries were pupils, teachers, parents, local authorities, representatives of civil society at local level.

Research

Recent research projects related to EDC/HRE developed by the Institute for Education Sciences(www.ise.ro):

- Rights of the child in the school context.** The research revealed the level of information and awareness of pupils concerning their rights, their sources of information in regards to their rights, the reflection of children's rights into the educational practices and the educational climate of the school.

EDUCATION FOR DEMOCRATIC CITIZENSHIP AND HUMAN RIGHTS IN ROMANIA

Policy and Legislative Context

Romania is currently a party to all legal instruments of the Council of Europe, OSCE and the United Nations, relating to the right to education, rights of minorities, rights of the child, elimination of all forms of discrimination, protection of human rights and fundamental freedoms. According to article 20.1 of the Romanian Constitution, the constitutional provisions are referring to citizens' rights and freedoms interpreted and applied in accordance with the Universal Declaration of Human Rights and the fundamental instruments for the protection of human rights that Romania has adhered to. Furthermore, article 20.2 stipulates that, in the case of inconsistency between domestic legislation and the international instruments for the protection of human rights to which Romania is party, international regulations prevail.

The legal framework which enables the education for democratic citizenship and human rights also includes documents as presented below:

- The **Law of National Education 1/2011** stipulates the right to education for all citizens and the aim to provide education respecting human dignity, human rights and fundamental freedoms. Moral and civic values as well as respect for the natural, social and cultural environment are mentioned pillars of the national education. Social and civic competences are mentioned as educational aims, along with the other key competences set out by the European Commission (communication in mother tongue and at least two foreign languages, mathematical competence and basic competences in science and technology, sense of initiative and entrepreneurship, digital competence, cultural awareness and expression, learning to learn).
- The **Law 272/2004 on protecting and promoting the child's rights** guarantees respect for children's rights according to the principles: respecting and promoting with priority the child's superior interest, equal opportunities and non-discrimination, ensuring stability and continuity of care, upbringing and education of children, taking into account his/her ethnic, religious, cultural and linguistic origin, when deciding on protection measures [Article 6 (a), b, 1)]; the child's right to be treated with respect by teachers in the teaching-learning process, to be informed of his/her rights, as well as of the ways of exerting them [Article 48 (2)].
- **Law no. 116/2002 on preventing and fighting social marginalization** stipulates financial support for persons of school age who belong to families that have the right to guaranteed minimum income, have two or more children and are enrolled in compulsory education, through offering education scholarships [Article 19(1 - 4)].

Curriculum

The national curriculum is the main instrument for implementing EDC/HRE. It was introduced in the year 1998-1999 and revised several times. EDC/HRE is included in the school

curriculum in the following forms:

- A. **Formal - curriculum based learning** delivered as chronologically graded learning with a systematic structure, performed in specialised institutions of different levels of education (pre - primary, primary, lower secondary, upper secondary, post-secondary education) and conducted by a specialised personnel (educators, teachers/tutors)

A.1. Common Core School Curriculum (mandatory subjects) during compulsory education:

- curriculum for Civic education discipline, grade III, 1 hour per week. This syllabus includes, as part of the learning content, topics like *The Group Rules: rights and responsibilities within the group*;
- curriculum for Civic education discipline, grade IV, 1 hour per week. This syllabus includes, as part of the learning content, the *Rights of the Child*;
- curriculum for Civic education discipline, grades VII and VIII, 1-2 hours/week. These syllabi include, as part of the learning content, topics like *Citizens' rights and responsibilities, Human rights* (7th grade) and *Freedom and Responsibility, Justice and Equality* (8th grade).

Thus, the issues regarding citizenship and human rights education represent the conceptual core of curriculum development within Humanities and Social Studies disciplines regarding moral and civic education for peace, justice and social equity.

Human rights, peace and human security are included in the socio-cultural topics of the education for sustainable development, which also include: gender equality, cultural diversity, intercultural education, health education and quality of life, good governance (transparency, freedom of expression, contribution to policy development), pro-heritage education and local history.

A.2. Topics on EDC/HRE in post compulsory education

- the curriculum for the discipline of Sociology, 2 hours/week within the theoretical high schools, specialising in social science, includes topics like: *social problems - discrimination, criminality, social conflicts, corruption, poverty*;
- the curriculum for the discipline of Philosophy (1-3hours/week, depending on the specialisation profile), includes topics like: *Freedom and social and political responsibility, Equality and Justice, Human rights*;
- the curriculum for the discipline of Social Studies (1 hour/week, within the theoretical high schools, specialising in social sciences and within the vocational high schools, military profile, specialising in social sciences), includes topics like: *Democratic principles and citizenship*.

A.3. Inter-curricular theme/issue or cross-curricular subject (within some disciplines such as History, Romanian language and literature, Foreign languages, etc.)

A.4. National Offer for School-Based Curriculum (optional subjects)

- school syllabus for the optional subject "Civic education", upper secondary level (all profiles of the high school), 1 hour/week (specific textbook is available);
- school syllabus for the optional subject "Education for Democracy", upper secondary level, 1 hour/week;
- school syllabus for the optional subject "EU institutions", upper secondary level, 1 hour/week;

students towards civic education as a subject, their political culture and knowledge of European integrations.

Finally, an extensive project "Evaluation of education reform in Montenegro (2010-2012)" was conducted. This research project was organised by the Network of the Open Society Foundations and the NGO Pedagogical Centre of Montenegro, with the continuous support of the Ministry of Education and Sports, the Bureau for Education and the Institute for Textbooks and Teaching Aids. In this project, competency for active democratic citizenship was particularly investigated not only in the cases of Civic Education as a subject but for the overall curriculum and the practice of democracy in schools. The results can be found at the Bureau for Education's website (www.zavodzaszkolsstvo.gov.me).

The Bureau for Education occasionally organises internal research that measures the overall quality of teaching. A study that specifically dealt with the school environment, the position of students and their rights, freedom and liberties was conducted in 2012 under the title "The Position of Pupils in Schools".

Examples of relevant practices

Numerous activities and examples of good practice have in various ways been presented to the professionals and the public.

Numerous regional and national school competitions were organised within the project "Citizen". On these occasions students presented their portfolios through which they pointed to a variety of problems in their communities and to the ways, in which they could be solved. These events were open to the general public and the media.

The schools have been introduced to a system of professional development for teachers so that the teachers very often present their classroom experience, examples of good practice and achievements of the students at the workshops which are organised in their schools.

Also, the seminars which are regularly organised offer the teachers an opportunity to exchange examples of good practice.

Journals for teachers which cover the instances of good teaching practice help the teachers improve their work. Some of those are *Vaspitanje i obrazovanje* (Education and Learning), *Prosvjetni rad* (Educational Work), *Profesionalni razvoj nastavnika u Crnoj Gori* (Professional Development of Teachers in Montenegro) published by the Bureau for Education Services.

References

The school curriculum can be accessed on the website of the Bureau of Education <http://www.zavodzaszkolsstvo.gov.me>

The Book of Change, Ministry of Education and Science of Montenegro, Podgorica 2001

Strategy for Civic Education in Primary and Secondary Schools in Montenegro 2007-2010, The Bureau of Education in cooperation with the Centre for Civic Education, 2007

Role of Non-governmental and Youth Organisations

From the very beginning, NGOs have played an important role in the process of inclusion of civic education into our educational system. NGOs have supported and led many of our activities and projects. Among them, Kulturkontakt – a partner from Austria which ran two major projects; "Education for Active Democratic Citizenship" and "Education for Peaceful Coexistence"; UNESCO Chair in Education for Democratic Citizenship and Human Rights and Montenegro Civitas Centre which over a long period of time (10 years) ran the project 'Citizen' which was well-received by teachers and students and whose ideas and teaching methodology are still used in the classroom. The teacher training has been supported by the OSCE, the Centre for Civic Education, which, together with the Bureau for Education Services created the Strategy for Civic Education 2007 - 2010 (Podgorica, 2007), UNICEF, Open Society Institute, and the Council of Europe.

The Bureau for Education, together with the NGOs was involved in many activities initiated by the Council of Europe through the Network for Education for Democratic Citizenship and Human Rights in South East Europe in order to promote regional cooperation in this field and to exchange experience. Some of the events were the European Year of Citizenship through Education (2005), the Year of Intercultural Dialogue (2008). Montenegro's representatives took part in the implementation of the above mentioned activities by being involved in the regional and international camps, participating in prize competitions, preparing themed presentations in and out of school. In such a way, several intercultural projects emerged, inter alia "Education for Peaceful Coexistence" in which students explored cultural characteristics of their environment, exploring the connections, tolerance, mutual respect and coexistence.

Some other non-governmental organisations have also been involved in the activities related to education for democratic citizenship and human rights. For instance, NGO Nansen Dialogue Centre implemented the project Education for Peace, NGO Pedagogical Centre implemented the project Education for Social Justice.

Research

In the period following the introduction of Civic Education in our educational system, surveys and evaluation of teaching and learning have been conducted on several occasions.

The first study was conducted by the Bureau for Education Services in 2007 in cooperation with the NGO Centre for Civic Education. On this occasion teachers, students and parents were interviewed. It was concluded that the subject was well-received by the three parties and that its implementation should continue as well as the modernisation of facilities, methods of work and the greater involvement of parents into the process.

The following research was conducted by experts in 2008 on a sample of 12 primary schools and 7 high schools. This research also indicated that the subject of civic education was given enough space at schools, that it is well accepted by teachers, school administration, students and their parents.

Regional research entitled "Civic Education in South East Europe" was also conducted in cooperation with "Civitas" of Bosnia and Herzegovina. The research focused on students' knowledge about citizenship, human rights and democracy, as well as on the attitudes of

Curriculum

EDC/HRE is included in the school curricula in the following forms:

It has been introduced as a mandatory subject to the sixth and seventh grades with one lesson per week. In addition, civic education has been introduced as either an optional or compulsory subject to all four years of high school. Sociology curriculum for secondary vocational schools has been revised to incorporate the basic concepts of EDC/HRE. It is interesting that approximately 50% of students choose civic education for an elective subject. A cross-curricular approach to EDC/HRE principles is nurtured and stressed in teaching at all educational levels, and a stronger correlation between subjects, such as **Exploring Humanitarian Law, History of Religion, Healthy Lifestyles, European Union, European Integrations** etc is promoted. Specific modules that relate to EDC/HRE have been added to lifelong learning curricula. Based on the analysis of the practical implementation of the programme, as well as as contemporary European trends and recommendations (the Council of Europe Charter), programmes are updated on a regular basis.

Curriculum for EDC/HRE is very flexible and open in the sense that 15-20% of the curriculum is left to be planned by teachers and their students according to their interests and current needs.

Mandatory topics to be covered by sixth-graders are *family, school, local community, nation and state*.

Mandatory seventh-grade topics are *the authorities and role models, peaceful coexistence, human/children's rights, freedoms, responsibility, democracy, civil society, citizen, interdependence and the society of the future*.

When defining the objectives and outcomes of learning, the focus was on students' activism, research and problem solving by using project method and other methods, and on building good relations within all social groups.

Civic education has been introduced to all four grades of high school. The first-graders have 1 lesson per week with the topics on *My Life in the Community - Me, Others, the Community, My Role in a Democratic Society - I, Citizen, Family, Gender, Generational and Cultural Differences, Authority and Role Models in the Lives of Youth*.

The second year students have 1 lesson per week and the topics on *Local Community, School, Human Rights - Responsibility - Children's Rights, Authority - Social Power, Ecology - Art of Living with Nature*.

Third year students take 2 hours per week. The topics to be covered are: *the State, Democracy, My Country's Political System, Public Services, Civil society, People - Nation - a Collective Identity, Tradition - Culture, Religion, Multiculturalism and Interculturalism, Healthy Lifestyles*.

Fourth year students have 2 hours per week. Their compulsory topics are: *Information and Mass Media - Reflection and Reality, the World as a 'Global Village', International and Regional Connectedness, United Europe, Markets and Democracy, Occupation, Profession and Work, Poverty, Population Growth and the Modern World, Risk and Social Mobility, Sustainable Development, Human Rights - Universalism - Standards and Protection*.

Civic Education curricula are the main pillars of education for democratic citizenship and human rights, but there is an ongoing trend and conditions have been created at school to implement the basic ideas and knowledge of EDC through related subjects, both the elective and mandatory

ones, as well as through the extra-curricular activities and various projects which are implemented at school.

The goal is for the school to become a model of democratic community to which everybody will contribute and where everybody will feel at home. The school becomes a second home for the students, and they really need it to be so. This means that the civic education has been promoted as a principle of work and conduct at school.

This opened the way to different sorts of formal and informal learning in this field for all the participants in the learning process and all the citizens. A number of projects have been implemented, such as "Education for Active Democratic Citizenship", "Education for Coexistence with Differences", and many others which have left an indelible mark on our educational system, the students, teachers and parents.

Teacher Training

The new curricula were gradually introduced to the primary schools in 2004/5 and to the high schools in 2006/7. In order to have a successful implementation, a systematic teacher training was initiated.

Civic education curriculum stipulates that all teachers who have completed appropriate training are allowed to teach the subject, while high school modules are to be taught by sociology and philosophy teachers.

The basic training modules for the basic concepts of the subject have been defined, such as interactive teaching/learning methods, the assessment and evaluation of the students' achievement and the module on Political Philosophy.

The teachers appointed to teach the subject of Civic Education at primary school have gone through the basic training which comprises the four mentioned modules. The Bureau for Education Services is the institution that delivers the in-service teacher training and has so far organised a number of seminars dedicated to the teaching of civic education.

In addition, each year, at the proposal of the Bureau for Education, the Ministry of Education conducts accreditation of in-training programmes for teachers of all subjects and at all levels. In this way, the process of teacher training is open to everyone: universities (faculties), vocational teacher associations, NGOs.

When it comes to the training of civic education teachers, a number of advanced training modules have been defined amongst which schools and teachers can choose according to their needs.

The Teacher Training Department at the University of Montenegro occasionally organises optional courses related to the education for democratic citizenship and human rights.

Assessment

Assessment and evaluation of the students' achievement is subject to the usual procedure which is prescribed for all subjects. The marking system is numerical, the grades ranging from one to five, though a number of round tables and seminars opened the discussion on the special nature of assessment of the students' work in these subjects. It has been suggested to teachers that, even though assessment is an integral part of the teaching/learning process, they should develop students' self-esteem and self-confidence, critical attitude towards all social phenomena, as well as awareness of their place and role in it.

Education for Democratic Citizenship and Human Rights in MONTENEGRO

Policy and Legislative Context

- Setting off from the traditional values of the Montenegro education, as well as the desire to incorporate the modern European values into it, the Book of Changes (2001) specifically promotes the principles of democracy, respect for all and education for all, its goal being the building of a democratic civil society. **General Law on Education** (2002, 2013) and other laws which regulate levels of education, follow these principles and allow for them to be immediately put into practice.

- The Constitution of Montenegro (2007) as the supreme legal act guarantees basic human rights and freedoms for all citizens as determined by the international agreements and declarations, as well as protection against all forms of discrimination and preservation of human dignity.

- The changes to the Montenegro educational system have been governed not only by the country's constitution, but also by all relevant international documents and declarations related to the preservation of human dignity and ensuring equal status for all the citizens in all spheres of social life. Thus the education has been given a task to prepare young people for active and responsible behaviour and life in a democratic society. Therefore, the new subject of Civic education as well as the overall curriculum is set to develop civic competences which have also been identified by the European educational system.

- Montenegro has recognised the education for democratic citizenship and human rights as a lever to the educational system which creates a democratic personality, develops dialogue, tolerance, cooperation, understanding and respect for cultural and other differences, peaceful resolution of conflicts. Through a series of activities in and out of school and a number of programmes for democratic citizenship and human rights strong impact has been made on the overall development of the personality, especially on the emotional development which is intended to produce empathy for others, understanding, cooperation, respect, solidarity and the development of positive attitudes.

- This is why our educational system stipulates that basic knowledge, skills and values of democratic citizenship and human rights are not only to be introduced as mandatory and optional courses, but that they are to be acquired as a teaching principle and implemented at all levels of formal education as well as through other forms of non-formal and informal education.

– Activity to be implemented jointly with disadvantaged persons/group living in the students' environment (arts and crafts, sports, organising joint events, folk dancing, animation of children's programmes in parents' clubs with qualified assistants, assistance organised for disabled persons and their families)

– Activity aimed at conserving public buildings and public areas (e.g. painting the fence, landscaping the park, planting trees, building, repair, cleaning).

In this way young people are provided with the possibility to get prepared for active citizenship.

The government considered that the principle of solidarity and volunteering and the establishment of such an attitude represent high priority in terms of sector-specific and social policy, therefore it incorporated the initiative into the public education system and introduced a 50-hour community service as a prerequisite to the secondary school leaving examination. The principles of this measure were set forth in the Act on Public Education of 2011. (*See below*).

Community service

According to the Act on Public Education "community service means social and environmental protection activity, used for educational purposes, carried out individually or in group for the advantage of the local community of the student, which is carried out in an organised way and is independent of financial interests". The issue of the secondary-school leaving certificate will also be subject to proving the completion of fifty hours of community service. (It will be required for the first time in the case of secondary school leaving examinations started after 1 January 2016.)

The experiential learning provides an effective way of enriching students' experiences of career orientation as part of lifelong learning, breaking down prejudice against the disabled, the elderly people and the vulnerable groups, developing a sense of social solidarity and educating for democratic citizenship.

Community service is embedded in continuous, regular activities in grades 9-11, which results in great pedagogical impact by preparing for the activities and processing the experiences. Activities may include:

- Support by social activity serving community objectives (e.g. regular visits to old people, children or family in need, shopping, household chores, cleaning and repair)
- Programmes, activities prepared and organised jointly with social or educational institutions (e.g. joint sports events, excursions, theatrical performances in children's homes, joint cleaning in old people's homes)
- Activity to be implemented jointly with disadvantaged persons/group living in the students' environment (handicraft, sports, organising joint events, folk dancing, animation of children's programmes in parents' clubs with qualified assistants, assistance organised for disabled persons and their families)
- Activity aimed at conserving public institutions and public areas (e.g. painting the fence, landscaping the park, planting trees, building, repair, cleaning) etc. Community service also has a beneficial effect on the teacher-student democratic relationship, decreases aggression among students and enhances communication between the teenage student and his/her parents.

The national programme of Community Service is backed/supported by a webpage - maintained by the Hungarian Institute for Educational Research and Development -, where useful information can be found and questions of students, teachers and host institutions are answered.

In addition to the above, the issue of peace and human rights appears in the subject area of *Man and Nature* in the NCC and also as an integral part of the educational objectives of sustainability and environmental awareness.

Consequently, this issue is included (in various aspects) in grades 1-12 of the general curricula in chemistry, biology and geography belonging to this subject area. For example, through the topic of water (water protection, security of potable water), students also discuss issues of human rights at the natural science lessons.

Teacher Training

According to a ministerial decree (No. 8/2013) on the outcome and programme requirements of initial teacher education, all future teachers have to be prepared for the educational tasks stipulated by the NCC and the framework curricula and they have to transmit their content, the competences and values using efficient teaching methods.

Continuous professional development is compulsory in Hungary, but the training itself is chosen by the teacher on the basis of the annual professional development plan developed by the principal and the teaching staff of the school. Accredited teacher training courses including civic education related programmes are offered by NGOs, higher education and state institutions.

Assessment

The performance and progress of students are regularly evaluated by teachers throughout the school year. Students receive a mid-term and end-of-year progress report in each grade. This is usually an assessment of progress on a 5-point scale, where 5 is the highest mark, 2 is the pass mark and 1 is fail. However, the pedagogical programme of the school may prescribe a different assessment system.

Citizenship education is integrated into the requirements of the upper secondary school leaving examination. The school leaving examination is a national tool for standardised testing and it is in accordance with the National Core Curriculum and the framework curricula. The school leaving examination serves as an entrance exam for higher education. History is one of the compulsory subjects; it includes many citizenship education related issues.

Role of non-governmental and youth organisations

Various NGOs play an important role: for instance, in the field of civic education, continuous professional development programmes (CPD) for teachers and nationwide events for students (competitions, summer camps, voluntary work) are organised by them.

Debating competences can be developed within the framework of several programmes run by associations and other NGOs, of which the most well-known are the following:

Model European Parliament (MEP – Európai Parlament Modell)

The MEP is a network of schools both on national and European level. The network organises simulation games of the working of the European Parliament for students aged 16–19. The aim of the programme is to give young people an insight into the workings of the European

Parliament and raise their awareness of European citizenship. Debate format focuses on relevant and often deeply divisive propositions, emphasizing the development of critical thinking skills, and tolerance for differing viewpoints.

Foundation for Democratic Youth (DIA – Demokratikus Ifjúsáért Alapítvány)
DIA is an NGO in Youth Service and Debating (European Structured Dialogue and National Youth Council) acting in the areas of citizenship and global education. For example, DIA has coordinated six National Youth Service Days (Közödi ÖFN) campaigns, local awareness raising campaigns about social responsibility and democratic participation, dozens of teacher training sessions in project management, formal debate, life development, employability, entrepreneurship and citizenship skills, training sessions for young activists on leadership and cooperation skills, international student exchange programmes.

Civitas Association (Civitas Egyesület)
The Association organises “the Citizen in a European Democracy”, a national student competition for upper secondary school students, to strengthen the conscious and active citizenship.

Magyarországi Diákönkormányzatok Egyesülete (MODE)/Association for Hungarian Student Councils
The aims of the Association are to support the work of student councils, to enhance their cooperation, to help students acquire democratic attitudes and prepare them for an active role in public life.

Research

Several research projects recently conducted by the Hungarian Institute for Educational Research and Development have had elements of education for democratic citizenship. These include the regular survey of school heads (which feeds information into the publication ‘Report on the Hungarian Public Education, published every 3-5 years), the research on social partnership in education, the impact assessment of programmes (e.g. alternative conflict resolution). Some of the research projects examined student unions, which are forums for experiential learning. Other important research topics include the learning conditions of disadvantaged pupils as well as segregation and exclusion. The Institute has good contacts with the research teams of universities studying the prejudice of pupils and other youth issues.

Examples of relevant practices

Learning by own experience improves social sensitivity and several competences (cooperation, problem-solving, project management, responsible decision-making, managerial abilities etc.) that are indispensable to obtain for conscious and responsible citizenship.

The TARS programme supported initiatives serving social and community objectives meeting local demands. For instance:

– Social activity serving community objectives (e.g. regular visits to old people, children or family in need, shopping, household chores, cleaning and repair)
– Programmes, activities prepared and organised jointly with social or educational institutions (e.g. joint sports events, excursions, theatrical performance in children’s homes, joint cleaning in old people’s homes)

EDUCATION FOR DEMOCRATIC CITIZENSHIP AND HUMAN RIGHTS IN HUNGARY

Policy and Legislative Context

The Act on National Education (2011, CXCV) has the purpose “to create a public education system which contributes to the harmonious mental, physical and intellectual development of children and young people through the conscious development of their skills, abilities, knowledge, proficiencies, emotional and volitional characteristics and cultural education corresponding to their age characteristics, thus educating people and responsible citizens who are virtuous and capable of independent life as well as achieving their objectives, while harmonising private interests with the interests of the public. Its high priority is to prevent the widening of the social gap and promote talent with the tools of education”.

Curriculum

In primary and secondary education, a three-level structure constitutes the overall framework for curricular matters:

- The **National Core Curriculum (NCC)** is issued as a government decree. It provides the basic principles, specifies the obligatory and common objectives of the educational/teaching work performed in the general (non-vocational) phase of education. It focuses on the acquisition of key competences required for lifelong learning. In addition, in vocational education there is a Central programme of vocational subjects issued in accordance with the Act on Vocational Education. It does not provide details on the implementation of the principles and objectives.
- **It is the Framework Curriculum, which elaborates the implementation of the NCC. Several framework curricula are provided centrally for the different educational contexts.** They are developed in line with the NCC by the Hungarian Institute for Educational Research and Development and issues by the Minister. They serve as a basis for developing the Local Curricula.
- At institutional level, **local curricula** are developed by schools in accordance with the stipulations of the National Core Curriculum and the relevant Framework Curriculum. The local curriculum takes into account the local circumstances and conditions.

The National Core Curriculum is the most important document regulating the content of the public education system. It contains the development fields, educational goals, and the tasks and values of the national education system and the content of subject areas. Considering these, social and civic competence is “based on the knowledge of the concepts of democracy and citizenship and of the rights of citizens as well as on full respect for human rights”.

Pursuant to the new NCC (National Core Curriculum) in force from 1 September 2013 “the educational and teaching process and education must be at all times in accordance with [...] “the order of the constitutional state, with the principle of respect for life and human dignity as well as with the related freedom of conscience and religion, furthermore, with the international

conventions serving the protection of the Earth, humans, nature and culture.”⁵ Furthermore, the NCC emphasizes that “the basis for the operation of the democratic constitutional state, public life built upon the rule of law is the participation of citizens, strengthening national conscience and cohesion, creating harmony between individual objectives and the common good. This active behaviour of citizens is characterised by the respect of law, observance of the rules of co-existence, respect for human dignity and human rights, non-violence and fairness”. The NCC includes social and civic competences among the **key competences** to be improved (stating that “positive attitudes are based upon the full respect for human rights, including respect for equality, democracy and religious and ethnic diversity”) and, accordingly, it integrates the curriculum of “education for international understanding” into the various fields of education.

Due to its importance, the topic is included in all parts of the curricula, as a **general educational objective**. The educational objectives are enforced at the various levels of content regulation and are realised in the process of public education as follows:

- they are integrated into the development requirements and contents of the various fields of education and subjects;
- they may become partial fields of subjects or appear as independent subjects according to the local school curriculum;
- in the lower grades they provide themes for the teachers’ work and in the upper grades they provide themes primarily for the form-master’s lessons;
- they outline themes, improvement situations for the other school activities and programmes performed outside the scope of lessons.

NATIONAL CORE CURRICULUM	
Development areas	Key competences
Ethics Sense of national identity; patriotic education Education for democratic citizenship The development of self-knowledge and community skills Physical and mental health education Education for family life Responsibility, volunteering Sustainability and environmental awareness Career guidance Financial and Economic Education Media Literacy Learning to learn	Communication in the mother tongue Communication in foreign languages Mathematical competence Competence in Science and technology Digital competence Social and civic competences Sense of initiative and entrepreneurship Aesthetic and artistic awareness and expression Efficient and independent learning

The subject area of *Man and Society* contains the following subjects: history, morals and ethics, civic education, society and economy, knowledge of the homeland, the nation and national culture.

Social and civic competences are dealt with during the teaching of these subjects, at all levels of public education. The so-called homeroom classes also develop these competences.

⁵ Government Decree No 110/2012 (VI. 4.) on the publication, introduction and application of the National Core Curriculum

by the Ministry of Science, Education and Sport and integrated into the system of mandatory in-service teacher training.

The CEC has brought changes to the relations between the providers of formal and non-formal education. It was reviewed by all major NGOs that are active in EDC/HRE field. The Croatian Youth Network has been, together with GONG and the Centre for Peace Studies, the key partner in all phases of the pilot-implementation of the CEC, including the training of teachers prior to implementation, the development of a set of instruments for monitoring and evaluation of the implementation, the collection of data in schools, the statistical processing and writing of the report of the first phase of the pilot-implementation. Furthermore, the Centre for Peace Studies has recently published a handbook for teachers on the implementation of the CEC, while some NGOs are engaged in developing specific modules, such as a Module on *Gender Equality*.

Research

Research in the field of EDC/HRE has a long history in Croatia. The results, especially of the studies of the Research and Training Centre for Human Rights and Democratic Citizenship of the Faculty of Humanities and Social Sciences of the University of Zagreb, have been used as the basis for developing EDC/HRE programmes, as well as for justifying the need for the integration of EDC/HRE in schools. For example, the research in the field of EDC/HRE among elementary school students, their teachers and their parents gave impetus to the development of the National Human Rights Education Programme in 1998, the Stocktaking Research on Politics for EDC and Management of Diversity in Croatia as part of a Southeast European study in 2001 and its follow-up, as well as the 2003 project From Policy to Effective Practice through Quality Assurance in EDC/HRE, both conducted under the auspices of, *inter alia*, the Council of Europe, triggered a wide discussion on the need for making EDC/HRE an integral part of the educational reform strategy, while research on knowledge and attitudes of university students became the basis for developing the first Croatian Human Rights and Democratic Citizenship Curriculum for university level, in 2006.

More recent projects, including "Democracy and Human Rights in Elementary Schools: Policy and Practice" which was conducted in 2010 by the Centre for Human Rights in Zagreb, the study on political socialisation "Does School Educate Good Citizens" carried out by GONG and the Faculty of Political Sciences University of Zagreb in 2011, as well as the 2009 research on knowledge and attitudes in EDC/HRE and on the political/civic culture of the secondary school students in Croatia in the context of a regional study coordinated by CIVITAS Bosnia and Herzegovina, provided a rich ground for understanding the assets and obstacles to promoting rights and democracy were learned in Croatian schools through several regular subjects but it came out that the choice of teaching contents, methods and strategies was still more duty-oriented than emancipation-oriented. The failure of secondary schools to prepare their students for an empowered, engaged and self-expressive type of citizenship were found to be linked to a lesser use of active, participative and inquiry-based learning methods, to the avoidance of dealing with controversial issues which improve a multi-perspective view and critical thinking, and thus to underdeveloped school-community cooperation.

The research results were used for the conceptualisation and structuring of the CEC in 2011-2012. Following the decision of the Minister of Education to pilot the CEC in 8 elementary and secondary schools, the research methodology was developed for monitoring and evaluating the implementation. For this purpose, a comprehensive set of approaches and instruments has been developed with a view to measuring *inputs* (quantitative: questionnaires for students and

teachers), *processes* (qualitative: semi-structured group interviews with the representatives of students and teachers and semi-structured individual interviews with school directors), and *outcomes* (quantitative: questionnaires for students and teachers). The monitoring and evaluation of the CEC implementation has been conducted with the following four broad objectives: (a) to test the functional and structural dimensions of the CEC; (b) to identify assets and obstacles in the process of implementation at classroom and school level, and select good practices; (c) the development of quality indicators; and (d) the identification of effective methodology for the monitoring and evaluation of teaching and learning in school.

The preliminary results of monitoring and evaluation are encouraging. They show, *inter alia*, that the CEC is accepted by a great number of teachers and students as an innovative tool of learning "for life", as well as that, it has enhanced students' self-awareness as citizens, increased their participation in decision-making in school, and strengthened their responsibility towards others, school and the local community. In addition, it has led to a better understanding of the role of school in developing active citizenship among teachers, and to their better cooperation in planning their teaching in this field. Finally, it seems that the implementation of the CEC does contribute to the democratization of school climate and school governance.

Examples of relevant practices

Apart from a considerable number of elementary and secondary schools which have developed original approaches to prepare their students for active citizenship, there are two additional examples of good practice that we wish to emphasise:

- **The Mock Trials** for students of secondary schools - the simulation of the judicial procedures through which students develop democratic legal literacy, i.e. knowledge, skills and values of the rule of law, including the meaning of legal power in democracy, the role of judges, the procedure before the court and the court's judgments.
<http://mod.carnet.hr/index.php?q=watch&id=1365http://mod.carnet.hr/index.php?q=watch&id=1364>

- **The Simulation of Croatian Parliament** for students of secondary schools - the preparation of students for decision-making in the parliament through which students choose and debate a topic which is relevant to their life, e.g. the problem of youth unemployment, then decide on concrete measures to be taken and make recommendations for the improvement of a particular policy.
<http://itv.sabor.hr/itvevents/asx.axd?ID=6>

of approaches to the evaluation of learning outcomes based, primarily, on the principle of monitoring the process of learning.

The CEC is meant to be integrated in school following four approaches: cross-curricular, extracurricular, research linking school and local community, and separate subject. The cross-curricular, extracurricular and the community research project approaches are obligatory from the first to the fourth cycle. In the 3rd cycle (grades 7-8 of elementary school) the CEC may also be introduced as an optional school subject, while in the 4th cycle (grades 1-2 of secondary school) it is expected to be a mandatory school subject. In addition, the CEC also envisages the possibility of learning active citizenship through the so-called thematic modules, such as *The Foundations of Democracy, Gender Equality, Identity Development, Mediation and the International Humanitarian Law*. The modules assist students to learn in more detail the specific topics of the CEC. Their implementation is optional in the 3rd and the 4th cycle. By advocating multiple approaches to learning active citizenship, the CEC is expected to contribute by serving not only as a means to students' empowerment but also as a basis for changing school culture, school management, and school-community relations.

The draft version of the CEC was reviewed by a considerable number of teachers, scholars, civil society representatives, parents, and students. In August 2012, the Ministry of Education decided on a two-year pilot implementation of the CEC in 8 primary and 4 secondary schools. Half of the schools were selected by the Education and Teacher Training Agency (ETTA) and half by the Croatian Youth Network and its partners in the context of the IPA⁴ Project "Introducing the new era of Human Rights and Democracy in Croatian Schools".

The monitoring and evaluation of the CEC implementation has been carried out as a joint project by the National Centre for External Evaluation of Education, the Research and Training Centre for Human Rights and Democratic Citizenship of the Faculty of Humanities and Social Sciences, the Education and Teacher Training Agency, the Croatian Youth Network, the Centre for Peace and Non-Violence and GONG (Citizens Supervising Voting in an organized manner).

Teacher training

The first teacher training seminars were organized in 1998 to prepare preschool, elementary and secondary school teachers for the implementation of the National Human Rights Education Programme. Since then, seminars and workshops for teachers on EDC/HRE have been organized every year by the Education and Teacher Training Agency (ETTA) at both national and local level, as an integral part of the mandatory in-service teacher training. The training aims at developing teachers' knowledge and skills for teaching EDC/HRE following cross-curricular and extra-curricular approaches that are often combined with students' projects in EDC/HRE. Apart from EDC/HRE, teachers are also trained in other areas, including peaceful conflict resolution, mediation, mock trials, simulation, intercultural education, education for tolerance, legal education and global education. Teacher trainers employed by the Education and Teacher Training Agency come from different academic areas, such as university, research institutions and civil society. Center for Civic Education from Galabadas, USA, has supported the ETTA from 1997 to 2012 through financial support from the USA Federal Department of Education. Experts from the Center, in cooperation with the advisors from ETTA, have conducted regular teacher training for active methods of learning and teaching in EDC/HRE (project citizen, mock trials, foundations of democracy, etc.) In recent years, there is a growing tendency to engage both experienced teachers and the EDC/HRE country coordinators as trainers. A number of teacher training seminars and workshops in EDC/HRE and related fields have been organized by NGOs

⁴ Instruments for Pre-Accession Assistance

of which only a few are recognised and approved by the Ministry of Science, Education and Sport and integrated into the system of mandatory in-service teacher training. In addition, some teacher training faculties have been offering the pre-service teacher training courses more or less linked to EDC/HRE.

Notwithstanding, it was only with the finalisation of the CEC that the issue of teacher competences for promoting active citizenship in schools, as well as the issue of teacher training guidelines for teacher training, it outlines some key teacher competences and defines the principles on which teacher training for the implementation of the CEC is to be based. The competences range from knowledge about the concepts and methods of the CEC to the skills needed for its successful implementation, including the outcome-based cross-curricular planning, participative and collaborative methods of teaching and learning, dealing with controversial issues, service-learning, classroom management, monitoring and evaluation strategies etc.

Prior to the pilot-implementation of the CEC, a series of teacher training seminars were organised by the Education and Teacher Training Agency and by the partners of the IPA project "Introducing the new era of Human Rights and Democracy in Croatian Schools". The aim of these seminars was to make the teachers familiar with the philosophy, the content and the methodology of the CEC so as to prepare them for its implementation in their schools. The data on the outcome of training were collected as part of the monitoring and evaluation of the first year of the CEC pilot-implementation and will appear in the final report by the end of 2013.

Assessment

In parallel with the experimental implementation of the new curriculum for citizenship education, a new approach for the assessment of the citizenship competence has been prepared. The assessment methods have to be in accordance with the learning methods: the new curriculum demands that teachers include strategies for interdisciplinary work which exploit links between school subjects and also between school learning and the world outside of school such as the local, national and global community and the world of work.

In accordance with this approach, holistic assessment methods are being developed to provide evidence of creativity, co-operation, decision making and the cross-curricular dimensions of citizenship competence.

The Role of Non-Governmental and Youth Organisations

As mentioned above, many NGOs and youth organisations have been important supporters and contributors to developing EDC/HRE in Croatia since the beginning of the 1990s. They have worked with number of schools at all levels. The legal context allowing for their participation in education was created by the 2009 Decision on the Establishment of the Council for the Civil Society Development. The Council is an advisory body to the Croatian Government to which logistic and administrative support is provided by the Office for Cooperation with NGOs of the Republic of Croatia. The Council aims at improving cooperation between the Government and the civil society in the course of implementing the National Strategy for Creating an Enabling Environment for the Civil Society Development. However, due to the lack of the accreditation of the NGOs educational programmes, only a few such programmes are recognised and approved

Education for Democratic Citizenship and Human Rights in CROATIA

Policy and Legislative Context

The normative basis for developing education for democratic citizenship and human rights education (EDC/HRE) in Croatia comprises a set of legal and policy documents starting with the Constitution which determines that, *inter alia*, freedom, equality, social justice, respect of human rights and the rule of law are the highest values of the Croatian Constitutional order. From the end of the 1990s these principles have gradually been incorporated in laws on education, from the Law on Preschool Upbringing and Education (1997), through the Law on Upbringing and Education in the Language and Script of National Minorities (2000), the Law on Scientific Work and Higher Education (2003), the Law on Adult Education (2007) to the Law on Upbringing and Education in Elementary and Secondary School (2008). In particular, the Law on Upbringing and Education in Elementary and Secondary School stipulates that schools should educate students in line with human rights and the rights of the child, and that they should prepare them for a multicultural world, as well as for active and responsible participation. The Law on Scientific Work and Higher Education proclaims that respect for, and affirmation of human rights as well as of social responsibility of the academic community, are the foundations of higher education in Croatia. Similarly, the Law on Adult Education (2007) requires that adult education in Croatia prepares adults for active citizenship.

EDC/HRE has been made an important part of all recent documents issued to improve the quality of the Croatian educational system, including the National Framework Curriculum for Preschool Upbringing and Education and for General Compulsory and Secondary Education (NOK), of 2010. The NOK was developed in line with the EU Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning. It conceives education as an instrument for developing a set of both general or transversal and specific competences and defines the learning outcomes to be achieved through seven learning areas (including the Social Sciences and Humanities Area), six compulsory cross-curricular themes (including citizenship education) and four educational cycles (grades 1-4, 5-6 and 7-8 of elementary school and grades 1-2 of secondary schools). The NOK has given a new impetus to developing EDC/HRE. It defines the core educational values (knowledge, solidarity, identity and responsibility), principles (including equal educational opportunities for all; respect for human rights and children rights; respect for cultural differences, inclusion and democratic decision-making, European dimension, and professional ethics), as well as general goals and the goals of each educational area.

The NOK also defines civic competence as one of the key learning outcomes. It is developed progressively throughout four cycles both in the Social Sciences and Humanities Area and in Citizenship Education introduced as a compulsory cross-curricular theme. The main objective of the Social Sciences and Humanities Area is to contribute to the development of students as autonomous, participating and responsible individuals which is achieved through two broad units: Citizens and Democracy and Fundamental Human Rights and Responsibilities.

The contribution of the compulsory cross-curricular theme of Citizenship Education to EDC/HRE is explicit. Its main objective is to prepare students for an active and productive civic life. This encompasses, *inter alia*, developing students' knowledge, skills, and attitudes that are important for democratic citizenship; enhancing their democratic awareness and promoting their active and responsible participation in the democratic development of their schools, local communities and the society, as well as in contributing to solving global problems while relying on the principles of democracy, justice and peace.

The NOK principles and guidelines related to EDC/HRE were, during 2011, used as the basis for the development of the first Croatian Citizenship Education Curriculum (CEC).

Curriculum

The CEC defines the communities to which the student belongs on three levels: (1) *the immediate community* (classroom, school and the local community); (2) *the national community* (the state), and (3) *the European and global communities*. The student is understood as the citizen, i.e., as the bearer of certain rights and responsibilities in each of these communities. Accordingly, the CEC aims at gradually preparing the student as an active and responsible citizen of the classroom, school and the local community (1st cycle: grades 1-4 of elementary school), of the national community (2nd and 3rd cycles: grades 5-6 and grades 7-8 of elementary school), and of both the European and global community (4th cycle: grades 1-2 of secondary school). For each educational cycle, the CEC defines students' learning outcomes by intersecting two dimensions: functional and structural. The functional dimension encompasses three inter-dependent sub-dimensions: knowledge and understanding; skills and dispositions; values and attitudes. The structural dimension includes five sub-dimensions: human and legal rights, political, social, (inter)cultural, economic and environmental. This means that, e.g., in the 1st cycle, the student acquires knowledge, develops skills and learns the values of personal dignity, human rights, equality and the rule of law; democratic decision-making and governance; socially desirable behaviour, including team work, peaceful conflict resolution and solidarity; (inter)cultural (self)awareness, sensitivity and dialogue; socially responsible economy and entrepreneurship; consumer protection; sustainable development.

Apart from defining the aims and objectives of learning for active citizenship in terms of achievable outcomes, the CEC also recommends a set of active methods of learning based on the principles of participation, interaction, problem-solving, inquiry and cooperation, as well as a set

This booklet was prepared within the Projectentitled "Travel Pass to Democracy: Supporting Teachers in Preparing students for active citizenship", financed by the European Union and the Council of Europe.

It expresses the authors' opinions and does not necessarily express the opinion of the Council of Europe or of the European Union.

Contributors:

Chapter I: VedranaSpajić-Vrkaš, Nevenka Lončarić-Jelačić, Tomislav Ogrinšak

Chapter II: Sara Kun-Hatony, Márton Bodó, Zoltán Csapodi, Gabriella Kállai, Mária Sz. Pákozdi

Chapter III: Bojka Djukanović, Vidosaava Kascelan

Chapter V: Simona Velea, Laura Căpiță, Angela Teșileanu, Eugen Stoica

ISBN 978-953-7290-39-9

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 870633

Introduction

Motto: "There can be no daily democracy without daily citizenship"

This booklet has been developed in the framework of the Project entitled "Travel pass to democracy: supporting teachers in preparing students for active citizenship" financed by the European Commission and the Council of Europe, within the Pilot Projects Scheme *Human Rights and Democracy in Action*. The project is implemented by:

- The Hungarian Institute for Educational Research and Development (Hungary, project coordinator);
- The Education and Teacher Training Agency (Croatia, partner);
- The Institute for Education Sciences (Romania, partner);
- The UNESCO Chair in Education for Democratic Citizenship and Human Rights, a unit of The Faculty of Philosophy, the University of Montenegro (Montenegro, partner and Civitas Montenegro Center for technical support).

Being aware of the growing need for citizenship and human rights education and of the crucial role of school in preparing youth to be "good daily citizens", the Project aims to target the education systems and societies through: facilitating the exchange of information and good practices; increasing the visibility of Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education (EDC/HRE) and raising awareness of the role of all teachers in supporting citizenship education; piloting several in-service teacher training in the field of EDC/HRE; creating a film to promote EDC/HRE. The teachers and their training is the main focus of this project. It is sincerely believed that teachers who acquire skills in EDC/HRE also become better teachers in general because they will be more student centred, more responsive and engaging.

This booklet is a snapshot of EDC/HRE in Croatia, Hungary, Montenegro and Romania, revealing the state of the art of EDC/HRE, and identifying relevant practices and actors in the field. In this way, it has the power to inspire educational policies and macro-level decisions, but also grass-root level decisions and actions. It reveals how citizenship and human rights education takes place in a wide range of contexts, involving different actors, from formal education to non-formal and informal learning, from subject-based learning to cross-curricular approaches or to the whole school approach.

Citizenship and human rights education is a complex concept. In this booklet, we will use the definition agreed upon by the 47 Council of Europe member states in 2010 in the legal text entitled "The Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education". The two concepts are closely linked, sharing goals and practices.

We express our hope that this booklet will highlight the importance and the complexity of EDC/HRE, as well as the decisive role of school in shaping the young generation, transmitting cultural, moral and civic values and creating the premises for new social change.

Implemented
by the Council of Europe

Funded
by the European Union
and the Council of Europe

**EDUCATION
FOR
DEMOCRATIC
CITIZENSHIP
AND HUMAN
RIGHTS**

2013

**Insights from
Croatia, Hungary,
Montenegro and Romania**